

MENA-projektet

Kurdfrågan

En bakgrund

Författare: Khaled Salih

Delstudie 15, 2000

UD

MENA-projektet

Kurdfrågan

En bakgrund

Författare: Khaled Salih

Text: Utrikesdepartementet, Enheten för Mellanöstern och Nordafrika,
MENA-projektet

Form och layout: Norstedts Tryckeri AB

Omslag: UD-Redaktionen, Maria Beckius

Artikelnr: UD 00.093

ISBN: 91-7496-212-4

Tryckt av Norstedts Tryckeri AB, 2000

Förord

Hösten 1998 tillsattes en projektgrupp inom Utrikesdepartementet för att göra en genomlysning av politiska, ekonomiska och sociala förhållanden i Mellanöstern och Nordafrika. Inom ramen för detta projekt har en skriftserie tillkommit, vari denna studie ingår. För innehållet i de enskilda studierna svarar enbart författarna själva. Det speglar därför inte nödvändigtvis Utrikesdepartementets position i frågan.

Den föreliggande skriften behandlar kurdernas situation och ger en bakgrundsbeskrivning av faktorer som påverkat denna situation i framför allt Turkiet och Irak.

Författare till skriften är Khaled Salih, statsvetare och lektor på Center for Mellemostudier vid Syddansk Universitet i Odense.

Redaktionen

Innehållsförteckning

I	Inledning	7
I.1	Bakgrund	7
I.2	Kort om kurder och Kurdistan	8
I.3	Översikt över den kurdiska konflikten	9
II	Turkiet	15
II.1	Inledning	15
II.2	Kemalismen	18
II.3	Konstitution, rättssystem och straff	21
II.4	Fredliga politiska försök	25
II.5	Yttrandefrihet	27
II.6	Reformförsök	27
II.7	Våld och politiska mord	28
II.8	Det kurdiska språket	31
II.9	PKK	33
II.10	Relationen till Syrien	34
II.11	Ny strategi?	36
II.12	Splittring?	37
III	Irak	40
III.1	Inledning	40
III.2	Anfal	41
III.3	Safe Haven	45
III.4	Valet och "brodermordet"	46
III.5	Strukturperspektiv	46
III.6	Aktörsperspektiv	47
III.7	Samförståndspolitik?	48
IV	Framtida scenarier	50
	Referenser	55

I Inledning

I.1 Bakgrund

Mellanösterns politiska historia fram till början av detta sekel har till stor del handlat om imperiers uppgång och fall: de egyptiska, babyloniska, assyriska, persiska, grekiska, romerska, bysantinska, arabiska och turkiska väldena. I regel har ett folk erövrat större delen av nuvarande Mellanöstern och styrt med brutala metoder.

Under det osmanska imperiet (ca 1517 till 1917) baserades det politiska styret på två principer. Från imperiets maktcentrum, Konstantinopel, hanterades gemensamma frågor: skatteväsen, försvar m. m. Andra frågor löstes på lokalnivå. I det stora hela var det politiska och administrativa systemet mycket decentraliserat och gav människorna närhet till beslutsfattarna. Makten delegerades till en liten lokal elit, en familj eller klan, som kunde uppträda mycket godtyckligt. I konfliktsituationer ingrep centralmakten med brutala medel om lokala beslutsfattare misslyckades.

Centralmakten var, av många anledningar, något avlägset och ofta hotande. Centralmaktens ingripande hade karaktär av straffexpedition som rekryterade värnpliktiga och drev in skatt. Den betraktades allmänt som något negativt som man måste hålla sig undan. Dessa attityder har än idag giltighet i vissa områden i regionen (t.ex. i Libanon och Kurdistan).

Det osmanska imperiet styrdes av sultanen som godtogs som den muslimska världens kalif av de flesta. Som kalif var sultanen profetens efterföljare som Guds sändebud på jorden. Detta välde utgjorde *dar al-Islam*, islams värld, där islamisk rätt, *sharia*, rådde. Enligt islamisk doktrin utgjorde kristna och judar, liksom zoroastrierna i Persien, *ahl al-Kitab* ("bokens folk") och var som sådana *dhimmi* ("skyddade") folk. Det innebar att den muslimska majoriteten hade skyldighet att skydda de icke-muslimska minoriteterna. I själva verket betydde detta att en-

dast muslimerna var fullvärdiga medlemmar, som beskyddade underlägsna "undersåtar". Det osmanska imperiets *millet*-system för att genom autonomi för olika religiösa grupperingar lösa relationen mellan staten och olika religioner var en tillämpning av *dhimmi*-doktrinen.

Liksom andra imperier var det osmanska byggt på religionstillhörighet i första hand. Islam utgjorde legitimitetsbasen. Etnisk identitet var av mycket liten vikt i politiska sammanhang. Invånarna kunde identifiera sig som "turkar", "araber", "perser", "kurder" etc. men detta var i regel underordnat den religiösa hemvisten. Först under 1800-talet, i samband med Europas expansion till Mellanöstern i form av kolonialism och imperialism, spreds många moderna politiska begrepp till den muslimska världen, bl. a. begrepp som "folk", "nation", "nationalstat", nationell "majoritet" och "minoritet" samt, inte minst, "demokrati".

Den definitiva förändringen kom i samband med första världskriget, då det osmanska imperiet stödde Tyskland och Österrike-Ungern i kriget mot Storbritannien och Frankrike. Den osmanska sultanen hoppades på enighet bland sina muslimska anhängare när han uppmanade till *jihad*, heligt krig, mot de kristna britterna och fransmännen. Men britterna lyckades vinna väktaren av islams två heliga orter, Mekka och Medina, al-sharif Hussein, och splittra den islamiska världen. Resultatet blev en arabisk revolt mot den osmanska centralmakten år 1919 och en brittisk militär seger som skapade helt nya förutsättningar för regionen och dess framtid. Kurderna berördes i hög grad av dessa förändringar och de politiska strukturer som följaktligen kom att dominera i Mellanöstern.

1.2 Kort om kurder och Kurdistan

I dag utgör kurderna Mellanösterns fjärde största folkgrupp efter araber, turkar och perser. Kurdiskan tillhör nordvästra underavdelningen av den iranska grenen inom den indo-europeiska språkfamiljen, utan språklig släktskap med varje sig arabiska eller turkiska. Eftersom kurderna har saknat en statsapparat som skulle ha kunnat skapa ett standardiserat kurdiskt språk, fortsätter kurderna att använda sig av flera dialekter. Allmänt talas det idag om kurdiskans två huvuddialekter, kurmanji och sorani. Den förstnämnda talas huvudsakligen av kurder som bor i Turkiet, Syrien och f.d. Sovjet; den andra dialekten är i stort sett dominerande bland kurder i Iran och Irak. Därutöver finns det

några (idag) mindre dialekter, som gurani och zaza. Av historiska skäl använder kurderna flera olika skriftsätt. Kurder i Syrien och Turkiet använder latinska bokstäver; kurderna i Iran och Irak använder, liksom perserna samt turkarna före 1924, modifierade arabiska bokstäver. Bland kurderna i f.d. sovjetiska republiker används ryska bokstäver.

Det geografiska Kurdistan är sedan 1920-talet delat på flera stater: Turkiet, Iran, Irak och Syrien. Ytan uppskattas till 500.000 kvadratkilometer. Detta geografiska område och dess befolkning har aldrig i den för oss bekanta historien kontrollerats av en administration, imperium eller stat under en och samma period.

Sedan islamiseringen av regionen började, från 700-talet och framåt, har kurderna mer och mer gått över till islam. Huvudsakligen är kurderna sunnimuslimer, med starka drag av sufism. I Kurdistan finns också andra religiösa och etniska grupper som assyrier, kaldéer, syrianer, armenier, turkmener, araber, azerier, turkar och perser.

Av en rad anledningar har det rått stor osäkerhet och oenighet kring statistiken angående kurder: å ena sidan minimerar – om inte förnekar, som de turkiska myndigheterna under många decennier – myndigheter i respektive stater antalet kurder, å andra sidan tenderar kurdiska nationalisterna att överskatta antalet. En rimlig uppskattning för 1997, enligt Minority Rights Group, var ungefär som följer: I Turkiet beräknas kurderna vara ca 14,3 miljoner (22% av den totala befolkningen på ca 65 miljoner); Iran: 6,5 miljoner (10% av 65 miljoner); Irak: 4,4 miljoner (23% av 19,3 miljoner); Syrien: 1,1 miljoner (8% av 13,4 miljoner). Därutöver beräknas finnas ca en halv miljon i Centralasien och ca 1,7 miljoner utanför det geografiska Kurdistan. Tillsammans skulle kurderna vara ca 28,5 miljoner år 1997.

1.3 Översikt över den kurdiska konflikten

Kurdistan (dvs kurdernas land) har aldrig sorterat under *en* centralmakt. Kurdiska furstendömen har, fram till detta sekels början, haft internautonomi och skiftande externa allianser. Kurdernas hopp om en egen stat väcktes i början av detta sekel, då det osmanska rikets folkgrupper utlovades egna stater genom Sèvres-avtalet 1920. Men hoppet släcktes redan tre år senare i form av ny delning av de kurdiska områden som var under det osmanska imperiets kontroll. Trots dess variationer har den kurdiska politiska rörelsen, under de senaste sjut-

tio-åttio åren, varit ett betydande fenomen i det inrikespolitiska livet i varje land där det bor kurder. Den kurdiska frågan är av stor betydelse för dessa länders inre stabilitet, för konflikter mellan stater i Mellanöstern och även till en viss grad för stormakter.

Även om man kan tala om kurdiska aspirationer på enighet och självständighet redan från slutet av 1500-talet har kurdisk historia dominerats av stridigheter mellan makthavare i Konstantinopel och Teheran, som utnyttjade kurdiska furstar och således skapade stora och i vissa fall blodiga sammandrabbningar mellan dem. Kurdiska ledare allierade sig ofta med olika maktcentra i hopp om att underminera konkurrerande kurdiska ledare. Splittring och maktkamp var den faktiska historiska utvecklingen snarare än enighet och självständighet.

I samband med övergången från imperier till moderna nationalstater i början av 1900-talet ändrades kurdernas situation på ett radikalt sätt. De blev medlemmar i nya statsbildningar som var baserade på nya ideologier, politiska strukturer och en effektiv militärkapacitet.

Det är kanske ingen överdrift att hävda att de flesta kurder på ett eller annat sätt kan föreställa sig och drömma om ett fritt Kurdistan. Men man kan samtidigt få medhåll från de flesta kurder att just detta inte är något realistiskt politiskt mål. Istället kan man tala om begränsade och skiftande mål, både över tid och i olika delar, som har sträckt sig från rätt till politiskt självbestämmande och kulturell autonomi till krav på ekonomisk och social rättvisa.

Det finns olika förklaringar till att det förhåller sig på det viset. Här kan nämnas staternas och samhällenas politiska historia, den kurdiska identitetens utveckling, graden av socio-ekonomisk "integration" i de länder kurder bebor och den demografiska situationen. Även om den kurdiska befolkningstillväxten har ökat markant så utgör kurderna fortfarande en minoritet i varje land, mellan 8 och 23 procent. Således styr ländernas nationella regimer och deras ideologier kurdisk politik och ekonomiska och kulturella prioriteringar. Utan att ta hänsyn till dessa faktorer kommer en beskrivning av kurdisk politisk historia och kamp att förefalla obegriplig.

Som redan nämnts, lyftes för första gången kurdernas problem till internationell nivå i samband med första världskriget genom Sèvresavtalet 1920. Men detta avtal ratificerades aldrig och ett antal faktorer hindrade kurderna från att få en egen stat, eller särskilda garantier som minoritet i respektive land. De viktigaste faktorerna i detta sammanhang var att de allierades geopolitiska avvägningar inte var till kurdernas

fördel, och att den snabbväxande turkiska nationalismen vände på styrkeförhållandena och tvingade allierade att inte längre stödja skapandet av en kurdisk entitet. Men den kanske mest avgörande faktorn var de kurdiska ledarnas oenighet och interna stridigheter. Istället för att uppträda enigt och resolut på ett antal avgörande efterkrigskonferenser grälade man internt. Många har hävdad att ett viktigt historiskt tåg, som skulle ha kunnat betyda mycket för kurderna, passerade förbi dessa kurdiska ledare.

Diskussioner om kurder kan ta många olika utgångspunkter: splittring (språkligt, religiöst, socio-kulturellt, politiskt-ideologiskt mm), maktlöshet i ett internationellt system som är baserat på nationalstatens principer och som mer eller mindre utesluter icke-representerade folkgrupper och minoriteter, militärt i fråga om en på förhand förlorad kamp mot stater som förfogar över välorganiserade och välutrustade arméer, opinionsmässigt i den meningen att kurderna alltid försöker att stiga på det förbipasserande historiska tåget för sent – de tog för sent till sig nationalism, socialism, kommunism, demokratisering m. m.

Trots det har kurdernas situation uppmärksammats vid flera tillfällen under detta århundrade, ofta i samband med uppror, mord på politiska ledare, massiv militäroffensiv, massflykt, terroristhandlingar, våldsamma demonstrationer mm. Om något kan detta ses som indikationer på att kurderna, mot alla odds, fortsätter med sin politiska kamp, även om det råder stor oklarhet och oenighet kring mål, medel och strategier.

Det första försöket att på allvar bilda en egen stat, om än begränsad till *en* del av Kurdistan, skedde i samband med det maktvakuum som uppstod i slutet av andra världskriget. Då utropades, med det Sovjetstödta autonoma Azerbajdzjan som modell, den Kurdiska Demokratiska Republiken i Mahabad i det iranska Kurdistan. Republiken överlevde endast elva månader, från januari till december 1946. En avgörande faktor i republikens kollaps var de sovjetiska truppernas tillbakadragande från regionen, efter att den iranska regeringen hade gått med på att ge Sovjetunionen en oljekoncession i norra Iran.

Oavsett den akademiska oenigheten kring vilken etikett som skall användas i kurdernas fall, kan man beskriva kurderna som en nation utan egen stat, om nationsbegreppet får innehålla ett subjektivt element i vilket gruppen ifråga uppfattar sig själv som sådan och betraktar sig som en distinkt etnisk grupp med egen historieskrivning, egen politisk kamp och ett sammanhängande geografiskt område.

Generellt har kurderna, som med tiden kommit att beskriva sig själva som ett folk, förvägrats både mänskliga och nationella rättigheter. Förtryck och förföljelse har dominerat i decennier: deportationer, arabisering, turkifiering och kemiska stridsmedel har varit bland de metoder som har använts av centralregeringarna mot kurderna. Generellt uttryckt har det politiska och kulturella livet varierat i olika delar av Kurdistan, som en följd av regeringsbyten, militärkupper och krigiska ambitioner i de olika huvudstäderna. Mycket förenklat kan man säga att staternas politik mot kurderna kort kan beskrivas på följande sätt:

I Iran har målet varit att få kurderna att underordna sig landets politiska och kulturella hierarki under persisk dominans. Den islamiska regimen har mer eller mindre fortsatt med samma politik, men nu med religionen som legitimitetsbas. Till skillnad från perserna som är shiiter är majoriteten av kurderna i Iran sunnimuslimer. Fram till andra världskriget uttrycktes kurdiskt motstånd mot den framväxande centralmakten i form av uppror. Efter den kurdiska republikens kollaps i slutet av 1946 följde repression mot kurdiska politiska och kulturella aktiviteter i form av stränga förbud. Sedan mitten av 1950-talet drevs kurdiska oppositionella ut ur Iran. Kurderna fick nya möjligheter i samband med shahregimens kollaps. Men förhoppningar om en bättre framtid inom ramen för den islamiska republiken ersattes av besvikelse och en ny period av krig. Den islamiska regimen erkänner för det första ingen etnisk eller nationell tillhörighet. Den gudomliga suveräniteten, som är baserad på gudsvilja och som är kopplad till shiitisk uppfattning om institution och ledning, skall styra det islamiska samfundet (*umma*) enligt den nya konstitutionen. Parallellt med denna princip talar konstitutionen om folklig suveränitet som är baserad på den iranska nationens odelbara vilja (vars form och innehåll bestäms av den persisktalande shiitiska gruppen). De yttersta uttolkarna av dessa suveränitetsprinciper är de shiitiska religiösa ledarna. För att återfå kontrollen över iranska Kurdistan genomfördes omfattande militäröffensiver redan några få år efter den iranska revolutionen. Den kurdiska politiska ledningen tvingades åter ut ur landet. För att komma åt den kurdiska politiska ledningen inledde regimen i hemlighet samtal om kurdiska rättigheter med det största kurdiska partiet (KDPI – Kurdistans demokratiska parti i Iran) 1989. I samband med samtalen mördades partiledaren Ghassemlou i Wien. 1992 mördades hans efterträdare i Berlin. Sedan dess har ett antal mord och mordförsök mot kurdiska ledare i exil genomförts.

I Irak har politiken varierat mycket. Under monarkin handlade det om att få kontroll över kurderna, medan vissa kurdiska krav tillgodosågs. När en revolutionär militärkupp kastade omkull monarkin och landet övergick till republik 1958 erkändes kurderna i den provisoriska konstitutionen, något som teoretiskt gäller än idag. Men en påföljande tioårsperiod av instabila regimer ledde till flera och brutala militära konfrontationer med kurderna fram till 1968, då den nuvarande baathregimen kom till makten. Den nya regimen inledde förhandlingar med kurderna om autonomi. 1970 utfärdades det s.k. marsmanifestet som skulle ge kurderna omfattande politiska, sociala, kulturella och ekonomiska rättigheter. Överenskommelsen skulle implementeras efter fyra år. Under tiden lyckades baathregimen göra upp med andra potentiella motståndare, som kommunisterna och den interna oppositionen inom partiet och militären. 1974 var regimens position mycket starkare, och man kom upp med en ny version av den redan undertecknade överenskommelsen som avvisades helt av kurdiska representanter. Då bröt ett intensivt krig ut. Kurderna, under ledning av KDP (Kurdistans demokratiska parti som leddes av den legendariske Mustafa Barzani) allierade sig med Iran, som hade egna planer mot Irak, (och indirekt med USA och Israel som också ville försvaga den nya retoriskt-radikala baathregimen) i hopp om att få militärt stöd tills kriget var vunnet. Ett års krig, från mars 1974 till mars 1975, mot kurderna var nära att vinnas av den kurdiska gerillan. Men när Irak, under ledning av Saddam Hussein, tillmötesgick iranska krav kollapsade den kurdiska revolten inom några få dagar. Därefter inleddes en ny fas i Iraks politik mot kurderna som gick från erkännande och förhandlingar till tvångsevakuering och försök till folkmord (i mitten av 1980-talet.)

I Syrien, efter den franska mandatperiodens tolerans ifråga om kurdisk identitet och aktiviteter, gick regimernas kurdpolitik mer ut på marginalisera och utesluta kurderna. Repressionen mot kurdiska ledare ökade i takt med den ökande pan-arabiska nationalismens spridning i Syrien. Genom det s. k. "arabiska bältet" har regeringen i Syrien försökt att arabisera de områden där det bodde kurder. Detta kombinerades med att beröva kurderna syriskt medborgarskap. Sedan Assads tid som president kan man tala om en viss uppmjukning av den officiella politiken mot kurderna, dels för att Assads regim är en minoritetsregim (baserad på den alawitiska grenen inom shii-islam), dels för att syriska konflikter med Irak och Turkiet, som har kanaliserats via kur-

diska motståndsgupper i dessa länder, skapat ett visst utrymme för kurderna i Syrien trots att kurdernas politiska och kulturella rättigheter inte har fått formellt erkännande.

I Turkiet försökte man tvångsassimilera kurderna från mitten av 1920-talet fram till början av 1980-talet. Sedan mitten av 1980-talet pågår ett kostsamt och brutalt krig mellan den turkiska armén och PKK-gerillan som nu står inför ett avgörande i samband med PKK-ledaren Abdullah Öcalans arrestering och dödsdom.

II Turkiet

II.1 Inledning

Från mitten av 1920-talet revolterade vissa ledare i de kurdiska områdena mot den turkiska republiken, men turkiska armén lyckades slå ned varje revolt mycket effektivt. Från tiden efter andra världskriget fram till början av 1980-talet upphörde kurdiska väpnade revolter. Efter att ha lyckats med att få landsbygden under kontroll övergick de turkiska regeringarna till att bekämpa kurdiska och pro-kurdiska politiker och intellektuella som explicit eller implicit ifrågasatte den officiella ideologin. Efter 1980 års militärkupp blev många vänsterradikala övertygade om att allt hopp om att parlamentariskt ändra på kurdernas situation var uteslutet. Militärens hårdhänta repression av kurder och kurdiska organisationer, som bland annat ledde till arrestering av 33 000 "vänster-separatistiska aktivister", förstärkte de radikala kurdiska organisationerna – bl. a. PKK som bestämde sig för att föra gerillakrig mot den turkiska militären och staten. Å sin sida bestämde sig regeringen för att bekämpa den marxistisk-separatistiska organisationen med full kraft, som i många avseenden påminde om mellankrigsårens turkiska kurdpolitik.

Sedan mitten av 1980-talet har kriget i Kurdistan fått en egen dynamik. Å ena sidan hävdar regeringen i Ankara att terrorister och terroristhandlingar inte kan bemötas annat än med effektiva och kompromisslösa åtgärder och att man bekämpar PKK på ett författningsenligt och lagligt sätt. Många kurder, inklusive PKK, hävdar å andra sidan att Turkiet kränker kurdernas mänskliga rättigheter, genom tortyr, politiska mord utförda av dödspatruller, ödeläggelse av den kurdiska landsbygden, undantagslagar i de kurdiska områdena och en antiterrorlag som ger säkerhetsstyrkorna fria händer i kampen mot kurder och pro-kurdiska aktivister.

Ekonomiskt är de kurdiska områdena i Turkiet mycket eftersatta

och kan bäst beskrivas som "underutvecklade", dels som ett direkt resultat av det långa kriget, men också som en oundviklig konsekvens av att regionen har styrts med undantagslagar i flera decennier. Fattigdom och underutveckling har inte avhjälpats med det prestigefyllda GAP-projektet som, enligt den turkiska regeringen, skulle förbättra regionens och människornas levnadsvillkor. Många fina vallöften om att genomföra omfattande reformer i sydöst (den officiella beteckningen för vad kurderna kallar för turkiska Kurdistan) har fortfarande inte sett dagsljuset. Istället talas det om en effektiv avfolkning av de kurdiska områdena.

Det är ingen tvekan om att kurderna har lidit mycket som offer för den turkiska statens våldsamer sedan militärkuppen år 1980, i första hand i form av förvägrandet av politiska och kulturella rättigheter. Samtidigt är det lika viktigt att poängtera att PKK:s våldsamer, mot i första hand kurder, ökat vidden av detta problem. Kurder är inte måltavla på grund av sin etniska tillhörighet, och många har kommit långt i det turkiska parlamentet och politiska livet om de konsekvent har visat sig lojala mot den turkiska staten. Men varje försök att förfäktat politiska och kulturella rättigheter som tar sin utgångspunkt i den kurdiska kollektiva identiteten betraktas och bestraffas som landsförräderi och ett utomordentligt allvarligt hot mot den turkiska statens fundament.

Det är dock inte bara kurderna som riskerar hårda straff i Turkiet. Akin Birdal, framstående ordförande i Turkiets Mänskliga rättighetsförbund (MRF), dömdes i juli 1998 till ett års fängelse av Ankaras "stats säkerhetsdomstol" för att i ett tal i september 1996 ha förespråkade "fred och förståelse" i relation till den kurdiska minoriteten. Han fälldes för "framkallandet av rasmässigt hat". I åtalet nämndes särskilt Birdals hänvisning i sitt tal till "det kurdiska folket" vilket var tillräckligt för fällande dom. Förutom fängelsestraff, kommer Birdal i fortsättningsen inte att ha möjlighet att vara MRF:s ordförande eller inneha poster i någon annan laglig organisation. Detta förbud är på livstid, men kan överklagas efter fem år. Men även andra anklagelser har riktats mot Birdal, som har med andra skrifter och tal att göra och i maj 1998 attackerades han på sitt eget kontor av två beväpnade män som sköt honom med sju skott i ena lungan och i benen. Den högerextremistiska "turkiska hämndbrigaden" tog på sig ansvaret.

Utöver Birdal väntar ett antal personer på domstolsbeslut för liknande anklagelser, till exempel Dogu Perincek (f.d. ledare för Socialis-

tiska arbetarpartiet och tidigare Istanbuls borgmästare), advokaten Esber Yagmurderali och den framstående journalisten Oral Çalislar. Vid sidan av dessa personer är det mest uppmärksammade fallet den turkiske sociologen Ismail Besikçi som har tillbringat största delen av sitt vuxna liv i fängelse som straff för att han ihärdigt skrivit om kurdernas situation i Turkiet.

Förnekandepolitiken (inom kulturens och politikens område) mot kurderna har utan tvivel skapat en långvarig känsla av missnöje bland kurderna. Det har utgjort grogrund för rekrytering till många radikala organisationer, i synnerhet PKK. I sin strategi att skapa polarisering har också PKK attackerat gendarmeriet och andra statliga byggnader, vilket i sin tur har lett till en våldsamt repression – ofta följd av massarresteringar, tortyr, undantagstillstånd och rättegångar i ”stats säkerhetsdomstolar”.

Eftersom PKK lyckades breda ut sig bland civilbefolkningen i vissa områden behandlade säkerhetsstyrkorna till sist befolkningen som en del av PKK. Representanter för regeringen och militären har vid flera tillfällen bekräftat att de ofta inte kunnat skilja ut PKK-aktivister. Således har civilbefolkning utsattes för lidande, instabilitet och förskräckelse under en lång period. I synnerhet utsattes kurdiska bybor för säkerhetsstyrkornas regelbundna räder som innebar misshandel, tortyr, ”försvinnande” eller avrättningar utan dom och rannsakan. Många bedömare är eniga om att militärens grova och urskillningslösa metoder underlättat rekryteringen till PKK.

I syfte att isolera de kurdiska områden som misstänktes stödja PKK började den turkiska regeringen i mitten av 1980-talet att beväpna kurdiska bybor på ett sätt som sedan kom att bli känt som ”byvaktsystemet”. Till att börja med var tanken att dessa byvakter skulle skydda sina byar från PKK:s attacker. Men snart började de turkiska säkerhetsstyrkorna använda dessa män som hjälptrupper för att attackera andra byar. Även om ”byvaktsystemet” presenterades som en frivillig organisation misstänktes de som vägrade att ansluta sig för att vara PKK-sympatisörer. Det gjorde dem till säkerhetsstyrkornas ”legitima” måltavlor. Många har tvångsförflyttats från sina områden som straff för att inte ha anslutit sig till systemet. Som om det inte var tillräckligt betraktades varje person eller by som anslöt sig till ”byvaktsystemet” som PKK:s fiende och kom således under våldsamma attacker från PKK:s sida. Kurdiska bönder gavs inget handlingsutrymme i konfrontationen mellan de båda sidorna, utan tvingades att välja sida.

II.2 Kemalismen

Det är viktigt att veta något om vad kemalismen är för fenomen, eftersom det ligger till grund för den turkiska republiken och utgör politikens avgörande ramar. I korthet handlar kemalismen (efter republikens grundare Kemal Atatürk, eller turkarnas fader) om att skapa ett homogent och modernt samhälle i Turkiet baserat på sekularism, västerländska ideal och en monoetnisk turkisk identitet som sägs stå på sex pelare: republikanism, sekularism, nationalism, populism, statism och reformism/revolutionism. Kemalismen infördes som officiell statsideologi 1931 och blev en del av konstitutionen 1937. Konstitutionen deklarerar att den vägleds av kemalismens uppfattning om nationalism och betecknar Atatürk som en evig ledare och en överträffbar hjälte.

Även om artikel 1 i konstitutionen öppnar med att Turkiet är en demokratisk, sekulär och social rättsstat skall denna vara lojal mot Atatürks nationalism. Det är enligt konstitutionen förbjudet att föreslå ändring av denna princip. Under 1930- och 1940-talen talde kemalismen inga skiljelinjer eller oliktankande baserat på etnicitet, klass- eller religionstillhörighet. Man krävde helt enkelt en total sammanhållning och enighet bland samhällets alla grupper. Så sent som september 1997 hävdade en rådgivare till justitieministeriet att "det turkiska folket inte har [sociala] klasser. Det är en sak som våra västerländska vänner inte har förstått."

Konstitutionen och rättssystemet är starkt påverkade av den kemalistiska ideologin, särskilt i dess uppfattning om staten. Staten är allstädes närvarande och beskrivs närmast som ett levande väsen. En av arméns viktigaste uppgifter är att skydda detta väsen. Det är möjligt att det kunde försvaras för sjuttiofem år sedan när den turkiska republiken grundlades. Man kan också hävda att Turkiet då inte var ensamt i världen om en sådan föreställning. Men ett sådant tänkande kan knappast ha plats i ett demokratiskt samhälle som lovordar individen och som eftersträvar ett öppet politiskt system.

Föreställningen om en allsmäktig och allstädes närvarande stat verkar vara ett mål i och för sig självt, och genomsyrar hela 1982 års konstitution. Fram till dess ändring 1995 talade konstitutionens inledning om en "helig stat" (*kutsal Devlet*), en formulering som återfinns även i landets rättssystem. Strafflagen, som fortfarande gäller, talar om "moraliska identiteter" hos vissa statliga organ (t. ex. domstolsväsendet och

armén) som kan "förolämpas". "Statssäkerhetsdomstolar" (*Devlet Güvenlik Mahkemesi*) skall således skydda staten. Vidare får inte tjänstemän, enligt lag, tala med någon från pressen, i syfte att hålla offentligheten borta från statens inre arbete.

Tjänstemän och politiker använder ofta begreppet "stat" för att försvara eller rättfärdiga en handling. I en av av Turkiets skandaler togs ett polispåstående som bevis i rättens dom eftersom polisen ses som en del av den "heliga staten", något som ledde till att en journalist skrev att "så länge vi accepterar staten som ett heligt organ och placerar dem som arbetar för den i en speciell kategori kommer vi inte att kunna befria oss själva från sådana orättvisor". I en annan av de många skandalerna förlorade en parlamentariker, som tidigare varit polisofficer och inrikesminister, sin immunitet för att ha deltagit i en olaglig verksamhet. Men han försvarade sig med att säga att "jag har anförtrott mig till staten och nationen, inte till parlamentet." En polisman som åtalades för mord på en misstänkt gärningsman i samband med ett förhör satte ord på det som många polismän och säkerhetsmän föreställer sig: "Om ni faller mig så kommer ni att fälla staten."

Det är ingen tvekan om att föreställningen om "den heliga staten" generellt obstruerar ett fritt informationsflöde och hindrar öppenhet. Militären och (ända tills nyligen) den offentliga byråkratin har traditionellt sett sig själva som statens väktare och det offentliga intressets beskyddare. Således har intresseorganisationer och politiska partier betraktats med stor misstänksamhet och förföljts i krissituationer. Statliga organ betraktar i regel NGO:s och deras institutioner som konkurrenter som skapar oordning och splittring i samhället. I en kris med den islamisk-ledda koalitionsregeringen tvingade militären den demokratiskt valde primärministern Necmettin Erbakan, ledaren för det islamiska Välfärdspartiet, att avgå i juni 1997. Sedan dess vilar militärens skugga som den kemalistiska republikens försvarare återigen över politiken. Militären försöker ånyo påverka den dagliga politiska utvecklingen, något som många trodde var över i december 1983, då militären lämnade ifrån sig den politiska makten.

I första hand praktiserar armén sitt inflytande genom Nationella Säkerhetsrådet (MGK), ett halvmilitärt/halvcivilt organ som är förankrat i konstitutionens artikel 118 och vars ordförande är presidenten. MGK ger militären möjlighet att "bistå" regeringen i frågor rörande "formulering, befastande och implementering av statens nationella säkerhetspolitik". Men "nationell säkerhetspolitik" förstås så brett

att det inkluderar så gott som all frågor inom inrikes- och utrikespolitiken.

Tillämpningen av kemalismens principer har naturligtvis varit föremål för ständiga förändringar, inte minst sedan övergången till flerpartisystem 1946. Kemalismen betyder också olika saker för olika grupper och individer. Som alla ideologier kan dess tolkning manipuleras för olika politiska ändamål.

Många regeringar har försökt liberalisera vissa lagar som av många har uppfattats som otidsenliga eller till och med antidemokratiska. Problemet är att ingen regering i sin reformpolitik har riktat uppmärksamheten mot grunderna till att dessa lagar existerar, något som har lett till att effekten av reformerna i bästa fall blivit förmildrande snarare än grundlagsändrande. Ett tydligt exempel är Turgut Özals lagändring 1991 ifråga om förbud mot att använda det kurdiska talspråket. Istället införde samma regering en antiterrorlag. Trots att regeringen sedermera ändrade omfattningen av denna lag, används lagen flitigt för att straffa yttrandefrihet som berör den kurdiska frågan.

Turkiet har rigorösa språk- och identitetsvillkor som har kritiserats av många, både i Turkiet och i Europa. En vanligt förekommande förklaring av dessa villkor går tillbaka på Kemal Atatürk och hans proklamation av den turkiska republiken som byggdes på en del av det osmanska imperiets sista erfarenhet. Administrativt var imperiet decentraliserat med en hög grad av institutionaliserad tolerans. Men i samband med imperiets upplösning förvandlades denna tolerans till en destabiliserande faktor. Många nationella minoriteter allierade sig med europeiska makter och underminerade sammanhållningen. En sådan erfarenhet skulle aldrig upprepas i den nybildade republiken. Etniska minoriteter i den turkiska republiken kom således att underordnas den nya turkiska nationella och språkliga identiteten, antingen frivilligt eller genom vapenmakt. Men genom Lausanne-avtalet (1923) erkändes ändå grekiska, judiska och armeniska religiösa minoriteter i Turkiet. Annars heter artikel 8 i lagen om politiska partier "Att hindra skapandet av minoriteter" och deklarerar helt oproblemiskt att: "Förutom de minoriteter som erkändes i Lausanne-avtalet, finns inga minoriteter i vårt land."

II.3 Konstitution, rättssystem och straff

Konstitutionen och rättssystemet är två viktiga grunder för den turkiska republikens politik och sociala liv, i synnerhet i relation till kurdfrågan.

Repressiva åtgärder i Turkiet har underlättats i första hand av landets föråldrade rättssystem och restriktiva konstitution. Båda avspeglar landets auktoritära historia och skapar samtidigt iögonfallande paradoxala situationer som är helt oförenliga med demokratins grundprinciper. Strafflagen, som har ändrats vid flera tillfällen, infördes 1926 och är baserad på den italienska strafflagen från 1889. Faktum är att straffen har ökat i takt med ändringarna, något som går i motsatt riktning i relation till liberaliseringsprocessen.

Den turkiska strafflagens artikel 159 tilldelar vissa statliga organ, såsom rättssystemet och parlamentet men också abstrakta begrepp som "turkiskhet", en "moralisk personlighet". Denna artikel, varnar att "de som offentligt förolämpar eller förlöjligar turkiskhetens, republikens, parlamentets, regeringens, statens ministrars, statens militära- eller säkerhetsstyrkors moraliska personlighet, eller rättssystemets moraliska personlighet skall dömas till ett straff på inte mindre än ett år och inte mer än sex år av säkerhetsfängenskap". I en officiell kommentar till just denna lag argumenterade en av högsta domstolens domare på följande sätt: "Denna artikels syfte är att skydda konstitutionella organ (parlamentet, underhuset och senaten), regeringen, ministrarna, offentliga moraliska personligheter (turkiskhet, rättssystemet, statens militär- och säkerhetsstyrkor) från *alla typer av attacker*; att säkerställa respekt, tillsammans med statens existens, ära, och identitet för statens högsta organ och statens grundläggande moraliska personligheter är direkt relevant och viktigt....Därför tillmäts de brott som är uppräknade i artikel 159 en speciell vikt bland alla brott som begås mot statens styrkor."

Därutöver återfinns andra artiklar i strafflagen som begränsar yttrandefriheten, som t. ex. artikel 155 ("Alienering av personer från militärtjänsten") och artikel 158 ("Förolämpning av presidenten"). En flitigt åberopat artikel i strafflagen är artikel 312.2 (som förbjuder "uppviglande av personer ..."). Denna lag har använts mot dem som skriver och initierar debatt om den kurdiska frågan i Turkiet. På senare tid har den också använts mot "islamisk propaganda". Antiterrorlagen (artikel 8 från 1991) hade mycket brett omfång för att förbjuda "pro-

paganda mot statens odelbarhet”. Turkiets mest kända författare, Yasar Kemal, åtalades under denna artikel. Antiterrorlagens artikel 8 fastställde att “skrivna eller muntliga propagandor eller möten, demonstrationer och marscher, som har till syfte att förstöra statens odelbara enighet eller dess territorium och nation i Republiken Turkiet kan inte förekomma oavsett metod eller avsikt”. 1995, i anslutning till tullunionsförhandlingarna med EU, ändrades emellertid denna lag.

Ytterligare en lag som bör uppmärksammas i detta sammanhang är artikel 1.1 i lag nr. 5816, som straffbelägger varje person som ”offentligt förolämpar eller förbannar Atatürks minne ... med en dom på mellan två och tre år”. Denna lag har använts i första hand mot islamister, men också i vissa fall mot intellektuella.

Idag är det förbjudet att använda andra språk än turkiska inom utbildningsväsendet, i politiska sammanhang och i radio och TV. Artikel 3 i konstitutionen deklarerar att turkiska är landets officiella språk, men artikel 42.9 går längre i en antiliberal formulering: ”Förutom turkiska skall inga andra språk studeras av eller läras ut till turkiska medborgare som modersmål vid någon språk-, undervisnings- eller läroinstitution.” Även om det officiellt hävdas att detta förbud är riktat mot alla minoritetsspråk i landet, är måltavlan kurderna och det kurdiska språket. Förbud eller restriktioner mot användning av kurdiskan (förutom i talad form) har formulerats i många sammanhang: i konstitutionen, lagen om politiska partier, radiolagen, lagen om utländska språk i utbildning och undervisning, vallagen och lagen om provinsadministration.

Samma förbud gäller inom politikens område. Andra språk än turkiska får inte användas i politiska kampanjer. Artikel 81 i lagen om politiska partier deklarerar att politiska partier ”a) inte kan framföra att minoriteter baserade på nationalitets-, religiösa, konfessionella, rasmässiga, eller språkliga skillnader existerar i Republiken Turkiet; b) inte kan förespråka målet att förstöra nationell enighet eller vara involverade i aktiviteter för detta ändamål genom att skydda, utveckla eller sprida språk och kulturer annat än turkiska språket och kulturen och således skapa minoriteter i Republiken Turkiet; c) inte kan använda ett språk annat än turkiska i utformning av partistadgar eller program, på konferenser, inom- eller utomhus, i demonstrationer, och i propagandor; inte kan använda eller distribuera plakater, bilder, fonografiska inspelningar, audio- och videokassetter, broschyrer och skriftliga utlåtanden på ett språk annat än turkiska; inte kan förbli likgiltiga in-

för sådana handlingar som begås av andra. Emellertid är det möjligt att översätta partistadgar och program till utländska språk förutom till dem som är förbjudna enligt lag.”

I Turkiet kan otaliga lagar flitigt utnyttjas om staten känner sig hotad, eller önskar att förfölja vissa individer. I samband med ett icke-officiellt eldupphör mellan PKK och den turkiska armén diskuterades öppet och intensivt möjliga fredliga lösningar av kurdfrågan. Det ledde inte till några åtal. Men när eldupphöret bröts, trädde intoleransen in igen. Många åtal väcktes på nytt.

I den turkiska praktiken varierar straff beroende på lagöverträdarens sociala status. Krönikörer i vanliga tidningar skriver i regel som de vill. Om åtal skulle väckas mot dem, frikänns de som regel, eller får sitt mål uppskjutet. Dessa skribenter ligger i toppen på en straffhierarki som innebär inget eller ytterst ringa straff för dem. Längst ner är de journalister som skriver för kurdisk-nationalistiska tidningar eller arbetar för vänsterradikala publikationer. Mot dessa har det väckts ett stort antal åtal som har lett till fällande domar.

Straff riktade mot yttrandefriheten karakteriseras av en oförutsägbarhet som avspeglar den allmänna politiska atmosfären. En artikel om ett kontroversiellt ämne kan vid något tillfälle skrivas helt utan påföljd. Men samma artikel kan leda till åtal vid ett senare tillfälle. En artikelserie i en tidning kan publiceras obehindrat, men när den skall ges ut i bokform hindras den av lagen. Denna godtycklighet uppfattas av många journalister och författare som systemets värsta aspekt. En respekterad journalist, Ragip Duran, har arbetat för BBC, AFP och den franska *Libération* samt ett antal turkiska tidningar. Duran publicerade några artiklar från en intervju med Öcelan i den turkiska tidningen *Cumhuriyet* 1991. Den gången gick det bra. 1994 publicerade han en annan artikel baserad på en ny intervju med Öcelan i en kurdisk-nationalistisk tidning. Då åtalades han under artikel 7.2 av antiterrorlagen som förbjuder propaganda för olagliga organisationer. Han fick tio månaders straff och böter. Han fullgjorde sitt straff i slutet av januari 1999. Efter frigivningen sade Duran så här: ”Det finns två sorters journalister i Turkiet: statsjournalister resp resten som utsätts för många faror – att bli föremål för spioneri eller dödas, så som Urgur Mumcu och Metin Goktepe.” Urgur Mumcu, en populär krönikör på *Cumhuriyet*, publicerade många artiklar om extremhögern och pekade på samröre mellan den turkiska staten och maffian. Han dödades i en bombattack i januari 1999. Mordet är inte uppkärvat. Metin Goktepe,

journalist som tillhörde redaktionen på en vänsterorienterad tidning, *Evrensel*, dödades medan han rapporterade om begravningen av två män som hade dödats i häktet.

Ett annat exempel handlar om Oral Çalislar, också krönikör på *Cumhuriyet*. Han publicerade en lång intervju med Öcelan och Kemal Burkay (ledare för SPK, Kurdistans socialistparti) i början av 1993. I 18 dagar publicerades intervjun i form av helsides artiklar i *Cumhuriyet*. Inga åtal väcktes. Çalislar påstod att en av statsåklagarnas chefer t.o.m. hade gratulerat honom för det goda arbetet. Men när Çalislar skulle ge ut intervjun i bokform i september samma år förbjöds boken av Istanbuls "statssäkerhetsdomstol" under konstitutionens artikel 28 som "separatistisk propaganda". Çalislar och hans utgivare åtalades under konstitutionens artikel 8.1 och 8.2 för att ha ägnat sig åt separatistisk propaganda. I åtalet hävdas att "det har förståtts att separatistisk propaganda har spridits genom att [man] har visat en del av statens land i Republiken Turkiet som Kurdistan, och hävdat att det kurdiska folket är en separat nation som för ett nationellt befrielsekrig". Båda förklarades skyldiga. Çalislar dömdes till böter och två års fängelse, medan utgivaren dömdes till böter och sex månaders fängelse. Båda har överklagat och fallet är ännu inte avslutat.

Kurder som uttrycker kurdisk grupp- eller politisk identitet förföljs och får stränga straff. Pro-kurdiska eller kurdisk-nationalistiska publikationer och författare utsätts trots vitt skilda sympatier och politiska hållningar för misshandel, konfiskering, fängelsestraff och mord utförda av dödspatruller.

Domar mot sådana journalister kan rättfärdigas exempelvis i följande termer: "förolämpning av republikens och rättssystemets moraliska identitet" eller att någon har "förolämpat den turkiska republikens moraliska personlighet". Andra åtalas för att ha förolämpat nationalsången, Atatürk eller rättssystemet.

Både islamister och journalister på stora tidningar åtalas när de skriver om kurdfrågan eller om den pågående konflikten i sydöstra Turkiet under vissa perioder. Det händer också att den sistnämnda gruppen frikänns på ett intressant sätt, till exempel genom hävdandet "att kritisera statens politik är inte det samma som att kritisera staten".

II.4 Fredliga politiska försök

Den turkiska regeringen och militären har konsekvent hävdad att det inte finns något kurdiskt problem i Turkiet. Man menar att det bara handlar om att Turkiet bekämpar terrorister. PKK å sin sida har hävdad att det inte finns någon annan möjlighet i Turkiet än gerillakamp och att alla kurder stödjer PKK:s mål och strategi. Men verkligheten är mycket mer komplicerad än vad den ömsesidiga propagandan ger uttryck för.

Mot alla odds har många försökt att arbeta för och artikulera den kurdiska identiteten inom ramen för det turkiska politiska systemet, även om vägen har varit full av frustrationer och personliga risktaganden. Sedan 1971 har varje politiskt parti som explicit försökt att uppmärksamma det kurdiska problemet förbjudits. Artikel 18 i lagen om politiska partier förbjuder uttryckligen "separatister" som hänvisar till etniska eller religiösa minoriteter. Enbart under 1990-talet har åtta politiska partier förbjudits av just denna anledning. HEP (Folkets arbetarparti) och dess efterföljare har utsatts för en oavbruten förföljelse i mer än tio år.

Artikel 81 har hindrat diskussioner kring kurdfrågan i politiska sammanhang och har således lett till förbud mot ett antal fredliga politiska partier som har förespråkat ökade kulturella och lingvistiska rättigheter för kurderna. Socialistpartiet (SP) förbjöds i oktober 1992. Folkets Arbetarparti (HEP) förbjöds i juli 1993. Frihets- och demokratipartiet (ÖZDEP) förbjöds i november 1993. Demokratipartiet (DEP) förbjöds i juni 1994. Socialistiska unionspartiet (SBP) förbjöds i juli 1995. Demokrati- och förändringspartiet (DDP) förbjöds 1996. Demokratiska masspartiet (DKP) förbjöd i februari 1999. ÖZDEP och DEP är efterföljare till HEP, liksom det nu aktiva Folkets demokratiparti (HADEP) som vann stort i kommunalvalet i april i år i de kurdiska provinserna.

HEP överraskade många i parlamentsvalet 1991, när det fick 22 platser i det turkiska parlamentet. När HEP:s representanter skulle svära ed i parlamentet uppstod närmast tumult i den turkiska nationalförsamlingen. Leyla Zana uppträdde symboliskt med den kurdiska flaggans färger (röd, gul och grön) i håret och hon talade kurdiska i direkt sändning, innan hon svor sin ed. För militären och många politiska motståndare till ett tillmötesgående av kurdiska krav var detta ett levande bevis på HEP:s direkta koppling till PKK. Därefter blev livet för lokala HEP-representater mycket riskabelt. Säkerhetsstyrkorna började

regelbundet genomföra brutala räder mot partiets lokala kontor och de som arresterades torterades utan undantag, enligt människorättsorganisationer i Turkiet och USA.

Kampen mot legala kurdiska partier har inte stannat vid räder, utan många kurdiska politiska ledare har mördats i denna kamp. Sedan 1991 har minst 57 medlemmar och aktivister inom HEP och dess efterföljare DEP och HADEP mördats. Fyra av DEP:s framstående parlamentariker, bland dem partiledaren Leyla Zana, har vidare arresterats och åtalats för att ha stött PKK. I en rättegång, som av människorättsorganisationer betecknades som "rättviseparodi", dömdes alla fyra till 15 års fängelse, trots att ingen av de åtalade anklagades för att ha deltagit i våldshandlingar.

Medlemmar av HADEP har utsatts för liknande behandling. Partimedlemmar har åtalats för påhittade brott och utsatts för anklagelser, polistrakasserier, godtyckliga häktningar, hot, tortyr och i vissa fall summarisk avrättning. Till skillnad från PKK har HADEP alltid offentligt avvisat politiskt våld och öppet förespråkade fredliga metoder. Men trots det betecknas partiet av turkiska myndigheter och politiker som PKK:s förlängda arm. I samband med Öcelans arrestering i Italien i november förra året attackerades HADEP:s byggnader av uppretade skaror av människor. Två av partiets medlemmar dog i polisförvar efter att ha misshandlats. Allvarliga försök gjordes att förbjuda HADEP före parlaments- och kommunalvalen i april i år. Trots det uppnådde partiet goda resultat, men fick inte komma in i parlamentet, eftersom spärren höjdes till 10 procent på grund av HEP:s framgångsrika resultat i valet 1991. I kommunalvalet tog partiet trettiosju borgmästarposter.

När ett annat pro-kurdiskt parti, det demokratiska masspartiet (DKP), förbjöds förra året av konstitutionsdomstolen på grund av "separatism", började många undra om det överhuvudtaget var möjligt att lagligt bilda ett parti med någon kurdisk diskurs, oavsett hur moderat detta parti måtte vara. I DKP:s fall utgjorde en fredlig och demokratisk lösning av kurdfrågan kärnan i partiprogrammet. Inte nog med att partiet har avvisat politiskt våld, DKP har också vid upprepade tillfällen offentligt riktat skarp kritik mot PKK.

II.5 Yttrandefrihet

Yttrandefrihet i media (press, radio och tv) kan fungera som en effektiv vägvisare i fråga om demokratins gränser. Turkiet kränker rätten till yttrandefrihet inom bestämda områden. Å ena sidan är rapporteringen om många stora och viktiga ämnen, såsom lokal partipolitik eller ekonomifrågor, levande och utan restriktioner. Den täcker hela det politiska spektrat. Å andra sidan existerar en farozon som inkluderar islams roll i politik och samhälle, landets kurdiska minoritet och själva konflikten i sydöstra Turkiet, statens natur och arméns egentliga roll i politiken. Kritisk granskning av statens politik inom dessa områden kan leda till olika former av förföljelser, såsom mord på journalister (ofta utförda av dödspatruller som tros vara kopplade till eller tolereras av säkerhetsstyrkorna), fängelsestraff eller böter, nedläggning av tidningar och tidskrifter, bannlysning av böcker och publikationer, eller inreseförbud till konfliktregionen.

Samtidigt är det viktigt att poängtera att dessa förföljelser inte alltid är entydiga. Både person och tidpunkt spelar in. En film, som ger en seriös och ärlig beskrivning av konflikten i sydöstra Turkiet och en roman om polistortyr har passerat det förbjudnas gränser i många avseenden. Medan välkända journalister och etablerade tidningar kan skriva kritiskt om sådana ämnen utan åtal, åtalas journalister som arbetar för pro-kurdiska publikationer när de publicerar liknande kritiska synpunkter och granskningar.

Under olika tider tolkas lagarna olika. I samband med liberaliseringsförsök är toleransnivån hög. Då bortser "statssäkerhetsåklagarna" från de repressiva presslagarna, även om förbudet mot bokutgivning kan följas upp lika intensivt som tidigare. Under kristider, till exempel när den kurdiska konflikten eskaleras, är toleransen närmast obefintlig. Under sådana omständigheter tolkar "statssäkerhetsåklagarna" förbudslagarna närmast bokstavligt – välkända journalister och författare undantas inte längre.

II.6 Reformförsök

Med viss framgång har vissa regeringar försökt att inta en mer liberal hållning mot den kurdiska minoriteten. 1991 lyckades dåvarande president Turgut Özal avskaffa lag nr. 2932 som förbjöd användningen av det kurdiska språket i talad form. Men av störst betydelse var hans

mod att bryta mot ett kompakt tabu mot att ta upp kurdfrågan i den turkiska offentliga debatten. I november 1991 erkände dåvarande premiärminister och nuvarande presidenten, Suleiman Demirel, "den kurdiska verkligheten". Men president Özals plötsliga död (1993) och den eskalerande våldsspiralen stoppade liberaliseringen av synen på den kurdiska frågan, även om vissa försök gjordes även vid senare tillfällen. En påföljande instabil regeringsperiod underminerade förutsättningarna för en fortsatt liberalisering.

Rädslan för splittringstendenser och opposition mot det sekulära statsskicket har i Turkiet visat sig svår att kombinera med respekt för yttrandefriheten. Detta har utan tvekan sina rötter i landets osmanska förflutna, då imperiet styckades sönder direkt eller indirekt med hjälp av lokala minoriteter. Rädslan för att detta kan upprepa sig manifesteras i många sammanhang. I ett åtal mot ett pro-kurdiskt parti sågs varje reform eller tillmötesgående av kurdiska krav som det första steget mot undergång: "Det är ingen tvekan om att det finns olika folkgrupper baserade på religion, ras, språk och konfession i många länder. Utvidgandet av minoritetsrättigheter till alla dessa grupper utsätter nationen och den nationella enigheten för fara." Varje sådan tendens, även den minsta, måste bekämpas. En av det turkiska parlamentets rapporter beskyldes förra året för att ha uppmuntrat "separatism", eftersom rapporten förespråkade reformer i användningen av kurdiska i privatutbildning och i radio- och TV-sändningar för att bättre integrera kurdiska emigranter i de stora turkiska städerna.

II.7 Våld och politiska mord

Kriget i Kurdistan har två parallella våldssidor: våld som riktas mot de kurdiska områdena och våld som riktas mot dem som befattar sig med konflikten. I den första kategorin ingår PKK-gerillan, stora delar av civilbefolkningen och intellektuella som misstänks ha samröre med gerillan. I den andra kategorin ingår kurdiska politiker och intellektuella som försöker hitta fredliga lösningar, journalister som rapporterar om konflikten och turkiska intellektuella som ifrågasätter den officiella ideologin och den politiska hanteringen av kurdproblemet.

Enligt Aydin Arslan, guvernör för undantagsregionen (som i praktiken sammanfaller med de provinser kurderna bebor), gav i juli 1998 följande siffror om det pågående kriget: 30 040 döda, varav 21 041

människor tillhörande PKK, 4 606 tillhörande de turkiska säkerhetsstyrkorna och 4 399 civila (inklusive 493 barn). Enligt en officiell rapport från en turkisk parlamentarisk kommission hade den turkiska militären (fram till slutet av november 1997) tvångsevakuerat drygt 3 800 byar. Dessa byar hade förstörts eller bränts för att hindra människor att flytta tillbaka. Man har också talat om upp till tre miljoner kurdiska internflyktingar som ett direkt resultat av kriget och tvångsevakueringen. Den sociala kostnaden är av mycket stora proportioner. Människorna har drabbats socialt, utbildnings- och hälsomässigt. Kriminalitet och psykologiska konsekvenser har också observerats bland dessa internflyktingar. Många har varnat för att dessa människor, som nu befinner sig i turkiska städer, kommer att utgöra allvarliga säkerhetsproblem i en snar framtid. Krigets kostnader sägs ha varierat mellan sex och tio miljarder dollar per år.

Det finns en viktig sektor som har profiterat på det pågående kriget i Turkiet. Experter har nämnt delar av militären, statliga företag, pensionerade armégeneraler, det så kallade "specialteamet" *özel tim* – en specialtränad grupp vars mål under 1980- och 1990-talen blev att bekämpa separatism och kommunism i Turkiet; denna grupp, som sägs vara beväpnad till tanderna, agerar mycket självständigt, även om den formellt är underställd inrikesministeriet – PKK-avhoppare och byvaktsledare. Dessa grupper har i skuggan av kriget sysslat med mafia-liknande aktiviteter, utpressning, droghandel och andra "affärer". Det har skapat många skandaler i Turkiet eftersom regeringsmedlemmar från tid till annan har visat sig ha kopplingar till dessa grupper.

Mellan 1992 och 1995 var politiska mord en tydlig del av den kurdiska konflikten i Turkiet. Mord på civila utfördes både av regeringsidan och av PKK. Journalister var inte förskonade från detta våld. Under denna period dödades 29 reportrar, de allra flesta i sydöstra Turkiet. Fem av dem tros ha dödat av PKK, två av en vänsterextremistisk grupp och en av en högerextremistisk grupp. 18 av dessa mord kallas för "mord av okänd gärningsman" och tros ha begåtts av grupper som har kopplingar till säkerhetsstyrkorna, eller agerar med polisens tysta medgivande. De flesta mördade journalister arbetade för kurdisk-nationalistiska tidningar.

Mord genomförda av "okända gärningsmän" har riktats också mot många andra människor som misstänkts för att hysa sympati för kurdisk-nationalistiska strävanden, oavsett om de förespråkade fredliga lösningar eller varit påstådda PKK-medlemmar eller -sympatisörer. Dessa

”okända gärningsmän” mördar, ofta öppet och i centrala delar av provinshuvudstäderna, politiker från pro-kurdiska partier, intellektuella, advokater som accepterat PKK-relaterade fall, läkare som misstänkts för att ha behandlat PKK:s gerillasoldater, affärsmän som misstänkts för att ha organiserat ekonomiskt bistånd till PKK, journalister på yttersta vänsterkanten eller som arbetar för kurdisk-nationalistiska publikationer samt PKK:s kadrer i städerna och på landsbygden. Mellan 1992 och 1995 tros minst 1 288 människor ha mördats på detta sätt utan att någon har ställts inför rätta. Två särskilda parlamentariska kommissioner och en utredning från premiärministerns kontor pekar direkt eller indirekt på statlig inblandning i ett antal av fallen.

En bilolycka, som sedan kom att kallas för ”Susurluk-skandalen”, gav nytt bränsle åt den offentliga debatten om regeringens roll i de ouppklarade mordena. En lastbil, som var lastad med vapen, ljuddämpare och falska pass, krockade med en annan lastbil i november 1996. Utöver lastens sammansättning väckte de människor som var med i bilen stor uppmärksamhet: chefen för Istanbuls polishögskola, en högerextremistisk militant som jagats av Interpol för anklagelser för sju politiska mord, hans påstådda flickvän och en parlamentariker av kurdiskt ursprung (som är stamledare i en stam som har bidragit stort till ”byvaktsystemet” i kampen mot PKK). Förutom den sistnämnde dog alla i bilolyckan. En ny parlamentarisk kommission tillsattes för att utreda denna skandal, utan att komma fram till något substantiellt nytt. Men dess rapporter (1997 och 1998) bekräftar att säkerhetsstyrkorna samarbetade med vissa kriminella personer och ultrahöger-nationalister för att ”eliminera” kurdiska affärsmän, droghandlare och andra som misstänktes för att ha finansierat PKK. Den sista rapporten talar också om att den kurdiska författaren och journalisten Musa Anter dödades av misstag 1992 i detta sammanhang, liksom andra journalister, utan att nämna andra detaljer.

Misshandel och andra typer av våld har också varit riktade direkt mot journalister, särskilt i samband med demonstrationer i stora turkiska städer och i de kurdiska områdena. Polisen och säkerhetsstyrkorna tros ligga bakom dessa dåd. Sedan 1980 års militärkupp har man försökt att avpolitisera polisstyrkorna, som splittrades i en höger- och en vänsterflygel. Medan vänsterflygeln avlägsnades, förblev högerflygeln aktiv. Senare tillkom en viss grupp av islamister till polisstyrkan. Säkerhetsstyrkor, speciellt de som har varit involverade i kampanjer riktade mot PKK eller den radikala vänstern, har haft goda relationer

till en ultranationalistisk högergrupp, de så kallade "idealisterna". Därutöver tyder mycket på att många polismän sympatiserar med högerextrema nationalistiska eller islamiska grupper.

Många högerextrema ligister, som tidigare attackerade "vänsterns" tehus, har nu antingen blivit skollärare eller polismän eller rekryterats till speciella styrkor som bekämpar den kurdiska gerillan. En rapport, från Republikanska folkets parti (CHP) kritiserade 1995 det ökade inflytande som högerextrema och fundamentalistiska grupper hade över säkerhetsstyrkorna. Dessa grupper är i regel ideologiskt fientligt inställda till kurdiska och vänsterorienterade organisationer som ofta kommer i kontakt med just säkerhetsstyrkorna.

II.8 Det kurdiska språket

Kort efter republikens grundande sågs etnicitet som ett hot mot statens integritet. Kurderna, som utgör landets största etniska grupp efter turkarna, uppfattades som det verkligt stora hotet. Därför förklarades kurderna officiellt vara turkar som skulle få tillbaka det turkiska språket och den turkiska kulturen. Valet gjordes "relativt enkelt": de som ville kunde låta sig assimileras, de som vägrade utsattes för hård repression. Officiellt existerar ingen diskriminering mot kurder, men republikens historia är ett paradexempel på ett systematiskt förtryck mot kurdisk symbolik och historieskrivning.

Även om konstitutionens artikel 42.9 säger att turkiska är landets officiella språk, tillåts flera undervisningsspråk. Flera av landets elituniversitet undervisar på annat språk än turkiska. Undantag har beviljats av det mäktiga Nationella säkerhetsrådet för engelska, franska, tyska, ryska, italienska, spanska, arabiska, japanska och kinesiska. Kurdiska kan däremot inte omfattas av sådana undantag.

Först förbjöds kurdiska "tillsammans med andra språk" i undervisning och i offentliga sammanhang. Sedan kom ett förbud (1930) mot publicering på andra språk än turkiska. Det officiella mottot blev: "Medborgare, tala turkiska!" Därefter byttes namn på kurdiska byar och städer till turkiska namn, eftersom, enligt lagen om provinsadministration från 1949, "bynamn som inte är turkiska" kunde leda till "förvirring". Men där slutade inte historien.

Med tiden kom den turkiska nationalstatens arkitekter att helt och hållet förneka att det skulle finnas etniska minoriteter i landet. Det

gällde i första hand kurderna, som man nu ville "vetenskapligt bevisa" vara av turkiskt ursprung men som hade glömt sin kultur och sitt språk. På ett sätt är det intressant att observera hur de turkiska konstitutionerna har undvikit att likställa turkiskt medborgarskap med etnicitet. Ofta åberopar man följande artiklar: Artikel 88 i 1924 års konstitution som säger att "i Turkiet är från medborgarskapsynvinkel var och en turk utan hänsyn till ras eller religion". Artikel 54 i 1961 års konstitution deklarerar att "varje individ som är bunden till den turkiska staten genom medborgarskapets band är turk". Artikel 66 av den nuvarande konstitutionen är nästan identisk med den förra.

Men den faktiska utvecklingen har lett till att gränsen mellan turkisk etnicitet och statligt medborgarskap suddats ut. Förnekandet av kurderna blev mer och mer absurt med tiden. Till sist beskrevs de som "bergsturkar". Soldater som sändes till de kurdiska områdena fick lära sig att ordet kurd var turkiskans "kürt, kürt", ett ljud man hör när man krossar det "turkiska bergets" snö. Det kulminerade i att lag nr. 2932 (från november 1983) ville omskriva verkligheten (eftersom många kurder under 1960- och 1970-talen uttryckte sin kurdiska tillhörighet offentligt): "Alla turkiska medborgares modersmål är turkiska."

Lag nr. 2932 avskaffades 1991 av president Turgut Özal och många hoppades på avgörande förändringar. Den "kurdiska frågan" har sedan dess diskuterats i pressen vid åtskilliga tillfällen och en opinionsundersökning (i juli 1995) om kurders inställning till PKK och till en oberoende kurdisk stat har också genomförts. Mellan 1994 och 1995 ställde Nya demokratirörelsen (YDH) krav på fulla kulturella och lingvistiska rättigheter i sitt partiprogram. Många faktorer bidrog till att kurdernas situation skulle förändras mot det bättre: Gulfkriget och kurdiska flyktingströmmar till Turkiet, Sovjetunionens kollaps och den allmänna tendensen till förnyat politiskt intresse för etnicitet både i Centralasien och andra delar av världen. Idag talas det kurdiska i Turkiet och kurdisk musik och video är öppet tillgängliga även i de kurdiska områdena. Men förbudet mot kurdiska i undervisnings- och utbildnings-sammanhang förblir kompakt.

Varje försök att lagligt använda kurdiska i undervisningssammanhang har effektivt blockerats av de turkiska myndigheterna, även om det är känt att många gör det olagligt. En legal stiftelse, den Kurdiska kultur- och forskningsstiftelsen (Kürt-Kav), misslyckades med att legalisera kurdiska i sin undervisningsverksamhet i Istanbul efter två års intensivt arbete. Denna organisation är den enda som efter fyra års rättslig

kamp fått tillstånd att ha ordet "kurdisk" i sitt namn. Förklaringen till varför kurdiskan inte fick användas i undervisningssammanhang formulerades så här av utbildningsministeriet: "... instruktions- och utbildningsspråken på officiella och privata kurser i Turkiet har bestämts till att vara engelska, franska, tyska, ryska, italienska, spanska, arabiska, japanska, och turkiska. På grund av detta är det inte möjligt att hålla kurser [på] de [språk] som inte har listats."

Radio- och TV-sändningar på andra språk än turkiska regleras av RTUK (Radiolagen) sedan 1994. Men kurdisk musik, utan uppenbara politiska budskap, "läcker" genom vallgravarna. Man kan dagligen läsa översättningar av intervjuer med kurder från sydöstra Turkiet i de statliga tv-kanalerna på ett språk som officiellt inte finns. Man kan till och med höra kurdiskans två huvuddialekter i arméns egen radiostation i sydöst, tillsammans med turkiska och turkmenska, i syfte att vinna popularitet bland lokalbefolkningen. Men än idag existerar ingen radio- eller TV-station som lagligt kan sända program på kurdiska. Alla försök att gå den lagliga vägen har hittills misslyckats.

Många har försökt att ändra på denna situation men ingen har hittills lyckats. Ministern för sydöstra Turkiet har av olika anledningar försökt få tillstånd till undervisning på kurdiska, liksom ministern för de mänskliga rättigheterna. Det privata turkiska industriförbundet har också påtalat absurditeten i dessa lagar.

II.9 PKK

Människorättsorganisationer har till en stor del dokumenterat PKK:s handlingar. Mellan 1992 och 1995, då konflikten i sydöstra Turkiet nådde sin kulmen, dödade PKK minst 768 civila personer i politiska syften. Det handlade om lärare, offentliganställda, politiska motståndare, tjänstlediga polismän och soldater och dem som PKK betecknade som "statens anhängare". Samtidigt genomförde PKK ett antal attacker på civila, ofta mot kurdiska bybor som hade anslutit sig till "byvaktsystemet". 360 människor, bland dem 39 kvinnor och 76 barn, dödades i dessa attacker. Detta var i linje med vad PKK offentliggjorde i samband med partiets tredje konferens i mars 1994: "Den kamp som PKK leder har lämnat det strategiska försvarets fas. Det är oundvikligt att vi eskalerar vår kamp som svar på Turkiets deklARATION om allomfattande krig. Således har alla ekonomiska, politiska, militära, sociala

och kulturella organisationer, institutioner och formationer och de som tjänstgör i dem blivit måltavlor. Hela landet har blivit ett slagfält.” Vidare lovade PKK att “likvidera” eller “eliminera” politiska partier, “imperialistiska” kulturella och utbildningsinstitutioner, lagstiftande och representativa organ och “alla lokala kollaboratörer och agenter som arbetar för den turkiska republiken i Kurdistan”. PKK:s militära strategier har ytterligare försvårat rapporteringen och debatten om den kurdiska konflikten.

Syrien var PKK:s största utländska sponsor. Öcelan levde och verkade i Syrien, eller under syriskt beskydd, i mer än 15 år. Han och hans organisation kom med tiden att bli mycket beroende av Assads regim. Men i oktober 1998 tvingades han lämna Syrien. Öcelans återkomst till Europa väckte förhoppningar bland många kurder om att europeiska länder skulle kunna bidra till en konstruktiv lösning av den kurdiska konflikten i Turkiet.

II.10 Relationen till Syrien

De flesta kurder har haft klart för sig varför Syrien ville stödja PKK. Syrien använde PKK i flera konflikter samtidigt. PKK utnyttjades som ställföreträdare i striderna mot Turkiet i hopp om att påverka Turkiet i fråga om Hatayprovinsen (Alexandrette) och om Eufrats vatten. Man kan knappt föreställa sig att Syrien ens skulle försöka att övertyga PKK om att överge sitt väpnade motstånd för att söka en fredlig lösning, så länge som detta tjänade syriska syften. Visserligen har PKK talat om en sådan övergång sedan 1993, men dess närmast totala beroende av Syrien utgjorde det största hindret i detta sammanhang.

Man kan inte heller utesluta att PKK:s försvagade militära kapacitet bidrog till att Syriens Assad kunde tänka om i fråga om PKK:s instrumentalitet och effektivitet. Parallellt med att Syrien utsatts för en viss internationell påtryckning (i första hand i form av amerikansk politisk och ekonomisk isolering av Syrien), stärkte Turkiet sin relation med Israel och hotade i oktober förra året med militär konfrontation. Vi får inte heller glömma att Syrien i många år arbetat hårt för att få bort landet från listan över länder som stöder terrorism – redan 1992 undertecknade Syrien ett protokoll med Turkiet som förpliktigar länderna till att samarbeta mot terrorism och i vilket PKK beskrevs som en “kriminell organisation”. Syrien tog också till konkreta åtgärder:

PKK:s stora träningsläger i vissa delar av Libanon stängdes och Öcelan själv tvingades hålla en låg profil.

I den interna syriska politiken var PKK också användbart för att få kontroll över landets egna kurder. PKK lyckades mobilisera många kurder från Syrien för den egna kampen mot Turkiet. PKK har också vid upprepade tillfällen beskyllts för att ha hjälpt den syriska under rättelsetjänsten i kampen mot kurdiska politiska aktivister från Syrien. Tillsammans har det hindrat kurderna i Syrien att uttrycka motstånd mot pågående orättvisor.

PKK:s aktiviteter i irakiska Kurdistan har också tjänat syriska intressen, speciellt dess attacker mot KDP 1995. Sedan mitten av 1980-talet har PKK etablerat gerillabaser både i norra Irak och nordvästra Iran. Under 1990-talet utökades dessa baser, liksom PKK:s aktiviteter. Turkiet svarade med ökade militära attacker mot PKK:s baser i norra Irak, först med Iraks godkännande, och sedan 1991 utan att ta hänsyn till de irakiska kurdernas protester. Det skapade i sin tur konflikter mellan PKK och kurdiska organisationer i Irak som ytterligare fördjupade den redan pågående konflikten mellan KDP och PUK.

På grund av PKK:s närvaro i norra Irak och Turkiets förändrade utrikespolitik mot länderna i Mellanöstern började Turkiet i början av 1990 spela en dominerande roll i fråga om händelseutvecklingen i irakiska Kurdistan. Eftersom den antiirakiska koalitionen bevakar flygförbudzonen i norra Irak (som en konsekvens av Gulf-kriget och i syfte att skydda kurderna mot den irakiska armén) från en militärbas i Turkiet har landet fått en speciell position. Turkiskt stöd till amerikanska ansträngningar att få fram en hållbar fredlig lösning av den interna striden mellan PUK och KDP kan inte förväntas om dessa organisationer inte underordnar sig Turkiets anti-PKK-kampanjer. Således blev, och är fortfarande, PKK en del av den interna konflikten i norra Irak.

Flera andra av Turkiets grannländer har stött PKK, dock inte i första hand på regeringsnivå. Visserligen har den iranska regeringen överlämnat PKK-aktivister till Turkiet i utbyte mot iranska oppositionsgrupper som har arresterats i Turkiet, men mycket tyder samtidigt på att PKK har haft mycket goda relationer med vissa iranska institutioner (mest sannolikt med Revolutionsgardet) som har lett till betydelsefullt militärstöd. Oppositionsgrupper i Armenien, Grekland och Ryssland har stött PKK av olika anledningar.

II.11 Ny strategi?

Många kurder, både i och utanför Kurdistan, såg en ny möjlighet när Öcelan sökte en fristad i Europa i oktober 1998. Förhoppningen var att Öcelans närvaro i Europa skulle bana väg för en fredlig lösning av kurdernas problem i Turkiet, inte minst för att Turkiet är medlem av flera västliga organisationer som NATO, Europarådet och den Europeiska säkerhets- och samarbetsorganisationen, OSSE. PKK:s kurdiska motståndare föreställde sig att Öcelan kunde uppge tanken om att han och hans organisation skulle vara kurdernas enda representant, eftersom exillivet kan leda till dialog med andra kurdiska organisationer. Kemal Burkay, ledare för PSK, Kurdistans socialistiska parti, största organisation i Europa efter PKK – PSK har avvisat väpnad kamp och har formulerat kurdernas hårdaste kritik mot PKK – välkomnade Öcelan till Europa och vädjade till den italienska regeringen om att ge Öcelan asyl. Många kurdiska personligheter, inklusive PKK:s kurdiska motståndare med undantag för KDP, reagerade positivt på Öcelans förslag om möjliga framtida strategier och idén om en gemensam kurdisk nationell kongress.

Men det är viktigt att påpeka att Öcelans ankomst till Europa inte handlade om en framgångsrik gerillaledares ansträngning att neutralisera terroristanklagelserna mot hans organisation, även om många anhängare önskade detta. Faktum är att PKK:s militära kapacitet inom Turkiet hade krympt sedan 1995, även om små enheter fortfarande kunde operera. Turkiets militära strategier hade ändrats under de senaste åren och givit militären överhanden. Det lågintensiva krigets strategier hade radikalt försvagat PKK-gerillans möjligheter att få stöd bland civilbefolkningen, i synnerhet på landsbygden. Under tidigt 1990-tal hade PKK närmast fullständig kontroll, genom utbredda lokal-kommitteer i vissa kurdiska områden längs gränsen till Irak och Syrien, i vissa distrikt i staden Diyarbakir och andra medelstora städer. Men vid mitten av 1990-talet hade situationen ändrats markant. PKK:s civila stöd och infrastruktur hade gått förlorade och organisationen var tvungen att lita till sin mer begränsade militära kapacitet. Denna förändring kom som ett direkt resultat av en ny turkisk militärtaktik, som inkluderade avfolkning och ödeläggelse av tusentals byar samt aktiv användning av dödspatruller som tog livet av lokala kurdiska ledare, advokater och journalister. Gerillastrateger ser den kurdiska befolkningen som ett nödvändigt element i kampen eller, för att använda

gerillajargong, som vatten för fiskarna (gerillakämparna) att simma i. Men turkiska militärstrateger beslutade sig för att tömma vattnet så att fiskarna kunde dödas mycket lättare. Efter den massiva avfolkningen av kurdiska byar var arméns framgångar iögonenfallande.

Parallellt hade PKK genomgått en del förändringar, som ett resultat av dels turkiska militära framgångar, dels organisationens "mognadsprocess" (i organisationens egen beskrivning). Under tidigt 1990-tal signalerade PKK-ledaren att nu var det dags att övergå till politisk kamp. Det gjordes när organisationen var som mest framgångsrik. Kravet om ett självständigt Kurdistan tonades ner och kurdiska ledare från Irak erbjöd sig att medla mellan PKK och turkiska politiker i hopp om att finna en fredlig lösning. I mars 1993 deklarerade PKK ensidigt eldupphör. Den turkiska regeringen uppmanades att tillmötesgå vissa kurdiska krav på kulturella rättigheter. Öcelan indikerade att han kunde tänka sig att låta andra representera kurderna i eventuella förhandlingar. Via journalister, som stod den dåvarande presidenten Turgut Özal och premiärministern Suleiman Demirel nära, tog Öcelan kontakt i hopp om att Özal skulle samarbeta i ett seriöst försök att lösa kurdproblemet. Med Özals plötsliga död i april 1993 gick detta tillfälle förlorat. (I den turkiska pressen spekuleras det än idag över om det inte var så att Özal dödades av hårdföra anhängare av en militär lösning av kurdproblemet. Ett par månader före Özal dog också Esref Bitlis, gendarmeribefälhavare som var starkt emot användning av högerorienterade paramilitära trupper i kriget mot PKK, i en mystisk flygolycka. En utbredd uppfattning är att Bitlis död förorsakades av sådana män.) Senare mötte PKK:s eldupphör (1995 och 1998) inget gehör bland turkiska beslutsfattare, när situationen hade vänt så radikalt till deras fördel.

II.12 Splittring?

I sitt försvarstal den 17 juni 1999 talade Öcelan om en pågående kamp mellan "bönder" och "intellektuella" inom PKK. Men faktum är att denna tendens har funnits inom PKK allt sedan organisationens tidiga år. Efter att PKK grundades av ett fåtal studerande vid universitetet i Ankara i mitten av 1970-talet, tillkom nya medlemmar med ursprung i den kurdiska landsbygden. Tidigt intog organisationen en antiintellektuell inställning. Formell utbildning sågs som en del av det turkiska "kolonialsystemet". När gerillaverksamheten tog form, rekryterades fler

och fler unga pojkar från de byar som kom under PKK:s kontroll. Denna grupp hade ingen annan utbildning än den de fick genom gerillan. De bildade kärnan av hårdföra krigare och kom med tiden att bli en betydande grupp.

En ny grupp, som anslöt sig till PKK efter att organisationen visat prov på militära framgångar mot den turkiska armén, hade en viss utbildningsbakgrund och hade varit aktiv inom andra turkiska vänsterradikala organisationer. Denna grupp bildar kärnan i PKK:s kulturella och diplomatiska aktiviteter, i synnerhet i exil: utgivning av tidningar och tidskrifter, grundandet av många solidaritetskommittéer och informationscentra i Europa, satellit-tv-station och internet-hemsidor, för att nämna några. Partiet har stött båda typerna av verksamheter och etablerade två parallella organisationer: ARGK, partiets gerillagren, och ERNK, partiets politiska gren. PKK är en mycket centralstyrd organisation som leds av centralkommittén (som fram till arresteringen var under Öcelans fulla kontroll). Men organisationens båda grenar har haft en viss självständighet i fråga om att genomföra aktioner, förutsatt att man tagit hänsyn till generella riktlinjer.

Man kan tydligt se att PKK:s "militära" och "civila" grenar inte alltid har varit eniga om partiets mål och strategier, i synnerhet i synen på förhandlingar med turkiska politiker. Många har undrat över varför Öcelan samtidigt uppmanar till fortsatt militär kamp och önskar freds-förhandlingar. Uppenbarligen är detta en avspeglning av Öcelans försök av att hålla båda partiets grupperingar under kontroll. Internt har Öcelan vid upprepade tillfällen rensat bland militära ledare som han har uppfattat som potentiella hot. Fram till sin arrest var Öcelan en skicklig taktiker i fråga om att utnyttja rivaliteter på lägre nivå bland sina krigare i syfte att behålla sin absoluta maktställning. Men hans erfarenhet av politiskt arbete var både begränsad och förödande, något som blev tydligt när han lämnade Syrien.

När Öcelan kom till Europa blev hans felbedömning tydlig. Varken han själv eller PKK:s "politiska" gren kunde göra en realistisk bedömning av europeiska regeringars officiella reaktioner. Sympatier för kurdernas lidande är något annat än erkännande och aktivt politiskt stöd. Medias rapportering om kurder är något annat än regeringars förståelse av och stöd för kurdiska politiska krav som kan leda till konkreta handlingar. Ingen europeisk regering var villig att ge en kurdisk gerillaledare fristad, något som skulle kunna leda till ansträngda relationer till Turkiet och social oro i vissa europeiska länder som har stora

grupper av turkiska och kurdiska invandrare. Öcelan indikerade att han var villig att ställas inför internationell domstol, i hopp om att kunna bli erkänd som kurdernas representant och dissident. Han hoppades vidare på att få möjligheter att uppmärksamma kurdernas situation i Turkiet i syfte att framkalla internationella påtryckningar mot Turkiet. Många kurder trodde att detta var ett gyllene tillfälle för att få europeisk medling i den kurdiska konflikten, men också en gång för alla överge den väpnade kampen och sätta igång en intern demokratiseringsprocess inom den kurdiska rörelsen.

Men med Öcelans arrest i Kenya ändrades förhållandena radikalt. I väntan på om dödsdomen skulle fastställas eller ej, tippade styrkebalansen inom PKK under en kort period över till fördel för den militära gruppen. Rättegången och dödsdomen mot Öcelan har dock troligen medfört nya förutsättningar, som kan leda till en oväntad lösning på Turkiets kurdkonflikt. Rättegången har av många oberoende observatörer bedömts positivt och dödsdomens verkställande har inlemmats i en rättslig och politisk process. Detta verkar ha lett till att PKK omprövat sina ståndpunkter. Organisationens positiva, om än något sena, svar på Öcelans vädjan under sommaren om att lägga ner vapnen för att övergå till politisk verksamhet, har mötts med skepsis och försiktighet bland turkiska politiker. PKK-ledningen har gradvis hörsammat Öcelans olika utspel om att stoppa gerillakriget genom att dra sig tillbaka till norra Irak och upphöra med alla former av militära aktiviteter inom Turkiet. Öcelan har förklarat att "PKK aldrig kommer att kriga igen". Från turkiskt håll har man antytt att man inte litar på PKK, som nu anses vilja vinna tid i en redan förlorad kamp. Dessutom betraktar Turkiet inte PKK som en legitim representant för kurderna i landet.

Som svar på detta kom ett nytt initiativ från PKK i slutet av september, då organisationen skickade två rebellgrupper till Turkiet i syfte att finna en fredlig och demokratisk lösning på kurdproblemet. Också detta initiativ har bemötts med skepsis bland turkiska politiker, som anser att man kan förhandla endast med de PKK-medlemmar som överlämnar sig själva och sina vapen till den turkiska rättvisan.

Vidare har den turkiska militären avvisat varje form av förhandlingar med PKK. Kort efter PKK:s senaste utspel sändes stora arméenheter till norra Irak mot resterande PKK-baser där. Armén har förklarat att man kommer att bekämpa PKK tills rebellerna helt har neutraliserats. PKK, å sin sida, har gjort klart att man kommer att fortsätta försöken att finna en fredlig lösning men aldrig att kapitulera.

III Irak

III.1 Inledning

Kurderna i Irak har levt under krig i mer än tre decennier, med undantag för vissa korta perioder. Sedan baathpartiets maktövertagande 1968 har krig varit ett starkt element i regeringens kurdpolitik, men också förhandlingar med kurderna har varit en del av den överordnade strategin att splittra och vinna tid för att återkomma med nya offensiver.

Iraks egentliga kurdpolitik under 1980-talet blev klarare för utomstående först efter det att Irak drivits ut ur Kuwait i början av 1991, då kurderna i norr och shiiterna i söder reste sig. Kurderna kom över ett unikt material om Iraks folkmord, som utfördes huvudsakligen med hjälp av kemiska stridsmedel. Detta material består, enligt uppgift från *Human Rights Watch*, av mer än 18 ton irakiska dokument (ca fyra och en halv miljon sidor). Dessa dokument var aldrig ämnade för dagsljuset. Materialet är sammanställt av Iraks egna säkerhetsorgan och partiorganisationer. Dokumenten har transporterats till USA och ligger nu till grund för ett antal rapporter från den amerikanska organisationen *Human Rights Watch/Middle East (HRW)*. Organisationens slutsats är att den övertygande kan bevisa att Saddam Husseins regering avsiktligt, genom massmord, syftade till att tillintetgöra delar av Iraks kurdiska minoritet, att kurderna, just i egenskap av kurder, var måltavla i en kampanj kallad Anfal och att Saddam Husseins regim gjort sig skyldig till krigs- och utrotningsbrott.

Detta är på intet sätt en förhastad slutsats från en organisation som i övrigt är känd för sin försiktighet. Slutsatsen är baserad på tre mödosamma forskningsprojekt: 1) muntligt vittnesbörd från över 350 överlevande och ögonvittnen; 2) rättsmedicinskt vittnesbörd från massgravar och 3) de väldiga mängderna av beslagtagna irakiska dokument. Enligt HRWs uppskattning har Irak systematiskt mördat mellan 50 och 100 000 människor från mitten av 1987 till mitten av 1989. De

flesta av offren var civila män mellan 15 och 50 år gamla. Medan kurdiska källor uppger 183 000, tyckte mannen som personligen var ansvarig för operationerna att det inte kunde ha varit "mer än 100 000".

Tillsammans visar dokumenten en anmärkningsvärd följdriktighet i stilen. Språket är torrt och formellt, något som tyder på rigida byråkratiska procedurer. Dessa dokument framhäver och visar förtryckarbyråkratins metod- och rutinkaraktär. De erbjuder en insikt i en sofistikerad enpartistats innersta mekanismer. Arkivmaterialets kompletta och sofistikerade karaktär uppvisar en trovärdig och verklig vilja bland Iraks makthavare att agera kollektivt mot kurderna.

Dokumentationen ger en detaljerad beskrivning av graden och omfattningen av det lidande baathpartiets s. k. moderniseringspolitik tillfogat befolkningen i Irak. Den påvisar med kall precision, fastän kraftfullt och framför allt uppriktigt, hur folkmordet på kurderna var iscensatt av baathregimen. Det utmärkande för Human Rights Watchs arbetssätt är just en kombination av många faktorer som ingen annan har haft möjlighet att göra: erfarenheter från människor som drabbades av gasbombningarnas skräck och fasa, arméns brutala attacker, säkerhetsstyrkornas terrormetoder samt kurdiska milismäns förföljelser av bybor. Sanningshalten i vittnesbörderna bekräftas genom citat från de irakiska dokumenten vilka finns i skriftlig form och på video- och kassetband. Ytterligare bevis hämtas från rättsmedicinsk forskning från identifierade massgravar i de kurdiska områdena.

III.2 Anfal

Trots att Irak konsekvent har förnekat förekomsten av kemiska stridsmedel i sina kampanjer mot kurdiska upprorsmän, har regeringen inte förnekat en kampanj vid namnet Anfal. Anfal, namnet på en Koranvers, var den officiella militära beteckning den irakiska regeringen använde i sina offentliga uttalanden och interna promemorior. Det var namnet på en planerad serie av åtta militäroffensiver genomförda i sex geografiskt spridda kurdiska områden mellan februari och september 1988. Viktigt att notera är att Anfal i realiteten motsvarar mer än militära anfall mot kurdiska byar och kurdiska motståndsgrepp. Anfal innebar en effektiv samordning av många åtgärder: förstöra tusentals byar; samla ihop landsbygdsbefolkningen efter mångfaldiga kemiska attacker; transportera de ihopsamlade till läger; förvara fångarna ge-

nom att isolera dem och avgöra vilka som skulle skickas i döden; transportera olika kategorier av människor till skilda öden – kvinnor och barn till ett speciellt läger, de gamla till södra Irak och män mellan 15 och 50 till gravplatser i söder – under extremt hemliga förfaranden; använda dödspatruller för att skjuta stora grupper av män framför sina på förhand grävda gravar och sedan täcka över dem och förneka vetenskapen om deras öden. Trots de utomordentligt hårda kraven på hemlighållande, uttryckte de irakiska myndigheterna offentligt och med stolthet vad deras styrkor hade åstadkommit. Varje fas av Anfal firades lika intensivt som "segern" i kriget mot Iran.

Anfal skall ses som en logisk följd av två decenniers arabisering av de kurdiska områdena. Vad som utmärker Anfal, till skillnad från tidigare krigföring mot kurderna och som en påstådd sidoeffekt av Irak-Irankriget, är att denna kampanj var ett rationellt, på förhand planerat företag i vilket modern teknologi och expertis var effektivt samordnade. Irak-Irankriget försåg regimen i Bagdad med den avgörande faktorn för att undanhålla omvärldens insyn och inblandning i vad som pågick inne i Irak. Under sådana extraordinära förhållanden hade baathpartiet nu möjlighet att genomdriva det gamla önskemålet att få kurderna på knä.

Även om Anfal officiellt sträckte sig mellan februari och september 1988, hävdar HRW att Iraks utrotningskampanj i realiteten varade mycket längre, från april 1987 till april 1989. Hela denna period ligger till grund för HRW:s kartläggning. Teoretiskt liknar folkmordet på kurderna judeförintelsen, vars huvudsakliga begrepp uttrycks i följande nyckelord: definition – koncentration (eller gripande) – likvidering.

Definitionsprocessen för att avgöra vem som skulle komma att drabbas av Anfal startade kort efter att Ali Hassan al-Majid, en av Saddam Husseins kusiner, beviljades "speciella befogenheter" som generalsekreterare för baathpartiets norra byrå i mars 1987. Enligt al-Majids planer skulle "sabotörerna" berövas rätten till egendom, därefter skulle invånarna i de förbjudna byarna förlora alla lagliga rättigheter, slutligen skulle närmast anhöriga till "sabotörer" och sårade civila, vars fientliga inställning till regimen kunde säkerställas av underrättelsetjänsten, avrättas.

I juni 1987 antogs två beslut baserade på ett enkelt axiom: i de "förbjudna" landsbygdsområdena var varje kurdisk invånare likställd med *peshmerge* (kurdisk gerillasoldat) och kom således att behandlas som sådan.

Genom att ge order om att skjuta för att döda gav al-Majid direktiv att bannlysa mänsklig tillvaro i de "förbjudna områdena". Detta direktiv, formulerat i ett rysande klart språk, beordrade otvetydigt till massmord. I artikel 4 har armébefälen beordrats "att under dygnets alla timmar på måfå bomba med artilleri, helikopter och flygplan i syfte att döda största möjliga antal människor som befinner sig i de förbjudna områdena". I artikel 5 beordrade al-Majid att "alla personer som arresteras i dessa byar skall häktas och förhöras av säkerhetstjänsten och de som är mellan 15 och 70 år gamla skall avrättas, efter att all lämplig information har erhållits från dem".

Redan under definitionsfasen började de irakiska myndigheterna testa sin kapacitet vad gäller kemiska stridsmedel. Inom ramen för åtminstone 40 av HRW dokumenterade attacker mot kurdiska mål under en period av 18 månader bombade irakiska piloter redan i mitten av april 1987 med giftgaser, vilket ledde till att mer än 100 försvarslösa människor miste livet. Dessa attacker gav den första signalen om regimens beredvillighet att utan diskriminering döda stora grupper av kurdiska civila. Medan definitionsprocessen fullföljdes, ryckte koncentrationsfasen allt närmare. Nu stod konvojer av armélastbilar redo att transportera byborna till förvaringsanstalter och tillfälliga läger.

Den process som avgjorde vilka som skulle likvideras – om de hade överlevt urskillningslösa kemiska attacker, lägrens omänskliga villkor och ibland tortyr – hade tagit sin början långt innan dödspatrullerna avfyra skotten. Två dagar före folkräkningen, d. v. s. den 15 oktober 1987, beordrades arméns och underrättelsetjänstens män att sammanställa listor över de kurder som bodde i de "förbjudna områdena" och individuella "sabotörers" familjer. Under Anfal registrerades fångarna efter namn, kön, födelse- och vistelseort. I enlighet med dessa listor skickades män mellan 15 och 50 år från de "förbjudna områdena" samt "sabotörernas" familjer till de södra delarna av landet för att likvideras. Dödspatrullernas tillvägagångssätt påminner kusligt om andra metoder, exempelvis de som tillämpades av "Einsatzkommandon" i det av Nazityskland ockuperade Östeuropa.

Strikta byråkratiska normer avgjorde likvideringsprocessen. De som mördades var inte dömda för att ha begått ett specifikt brott. Deras enda brott var att ha fötts i områden som av en centralregering förklarades "förbjudna". Tre massgravar utanför de kurdiska områdena har identifierats med hjälp av de överlevandes vittnesbörd – i Ramadi, al-Hadar och Samawah.

De irakiska beslagtagna dokumenten visar enligt HRW:s dokumentation "med förvånande bredd och detaljer hur den irakiska statsbyråkratin organiserade det kurdiska folkmordet". De visar övertygande att utrotningen av kurderna hade en avgjort modern anstrykning, för att parafrasera Zygmunt Bauman. Massmord är visserligen inte en modern innovation men massmord inom ramen för den moderna territoriella staten är av annan karaktär. De särskiljs genom frånvaro av all spontanitet och den framskjutna plats rationell, noggrant beräknad planering intar. De utmärks av att osäkerhet och slump närmast fullständigt eliminerats och att de är oberoende av gruppkänslor och personliga motiv. Modernt folkmord har därmed ett syfte. Det har visionärer och förvaltare med en specifik samhällssyn. Målet med folkmord är en storslagen vision om ett bättre och radikalt annorlunda samhälle. Här har vi en "trädgårdsmästares vision" projicerad på ett samhälle. Liksom trädgårdsmästaren hatar planerarna av det perfekta samhället ogräs som fördärvar deras planer. Ogräset kring det önskade samhället måste utrotas. Det är ett problem som måste lösas. Detta ogräs måste dö, inte så mycket för vad det är, som för vad den vackra, välordnade trädgården borde vara.

Baathpartiets styrande män i Irak har alltid önskat att åstadkomma ett harmoniskt, konfliktfritt, välordnat, kontrollerat och fogligt samhälle. Kurderna har utgjort den största utmaningen mot denna vision som baserar sig på pan-arabisk retorik. Medan baathisterna har upplevt kurderna som det ogräs som fördärvar baathpartiets vision om ett arabiskt Irak, har de gått metodiskt tillväga och visat tålmod i fråga om att förverkliga sin vision. Under mer än tjugo år har de först koncentrerat sig på att steg för steg konsolidera sin maktposition. De har aldrig gett upp framtidsdrömmen om det samhälle de ville skapa. När den modernistiska drömmen omfattas av en absolut makt, förmögen att monopolisera moderna metoder för rationell handling, och när denna makt uppnår frihet från effektiv social kontroll, blir följden folkmord. Och det är precis vad som hänt i fallet Irak under baathpartiet.

Fem faktorer har tillskrivits stor betydelse för att åstadkomma ett modernt folkmord. Dessa faktorer var även identifierbara i det kurdiska folkmordet mellan 1987 och 1989: en radikal anti-kurdisk tendens; omvandling av denna tendens till praktisk politik i en mäktig och centraliserad stat; statens kontroll över en mycket stor och effektiv byråkratisk apparat; "undantagstillstånd" – ett extraordinärt krigstillstånd som tillåter regering och den byråkrati den kontrollerar att komma

undan med handlingar som i fredstid skulle möta allvarliga hinder; befolkningens och det internationella samfundets icke-inblandning och passiva acceptering.

Under sådana omständigheter presenterades tanken på massmordet på kurderna som ett byråkratiskt uppdrag och ålades diverse statliga organisationer. Våldet förvandlades till en teknik för att lösa denna byråkratiska uppgift. Byråkraterna inom partiet, armén, diverse säkerhetsorgan och den civila administrationen tilldelades minutiöst och funktionellt fördelade uppgifter utan att åläggas moraliskt ansvar. Efter att ha förelagts en väldefinierad uppgift genomförde den irakiska byråkratin sin uppgift med en anmärkningsvärd grad av rationalitet och effektivitet. I slutskedet av uppdraget kan endast byråkratin förmåga att förfina sina metoder och verkningskrafter förklara det faktum att inte en enda levande själ lyckades fly från den avslutande Anfals dödspatruller. Väl i rörelse, förfinat, hedrat och glorifierat, utvecklade dödsmaskineriet egna drivkrafter: efter att plikttroget ha genomfört sitt uppdrag i Kurdistan, sökte dödsmaskineriet nya territorier för att praktisera sina nyvunna färdigheter. Är det inte då möjligt att betrakta invasionen av Kuwait, och mördandet av civilbefolkningen som en externalisering av den irakiska byråkratin "inhemska styrelsestil", d. v. s. en modern färdighet, effektivitet och förmåga som söker nya territorier utanför Irak?

III.3 Safe Haven

Efter Iraks nederlag i kriget om Kuwait och massflykten av över två miljoner kurder till Iran och Turkiet under våren 1991 fick kurderna i Irak ett unikt tillfälle som ingen hade kunnat föreställa sig. Den antiirakiska koalitionen, ledd av USA och Storbritannien, skapade en "flygförbudszon" i norra Irak. Även om områdets geografiska omfattning är mycket litet, ledde den, i synnerhet genom resolution 688 som kräver att regeringen i Bagdad respekterar kurdernas mänskliga rättigheter, till att kurderna successivt fick kontroll över större delen av de kurdiska områdena i Irak.

I maj 1992 arrangerades regionala parlamentsval. Då var optimismen bland kurderna så påtaglig att knappast någon kunde undgå den. Två år senare drabbade PUK och KDP samman i vad som kom att bli ett långvarigt inbördeskrig, eller brodermord som kurderna själva kallar det.

III.4 Valet och "brodermordet"

Valet i det irakiska Kurdistan genomfördes på ett utomordentligt tillfredsställande sätt. Detta trots decenniernas rivalitet och fientlighet mellan kurdiska politiska organisationer, trots den stora mängd vapen som var utspridd bland människor, trots traumatiska upplevelser under Iraks brutala kurdpolitik, trots massförstörelsen av den kurdiska landsbygden, trots massflykt till de kalla bergen våren 1991, m.m.

Dagarna kring valet blev en folkfest som spred glädje och framtidshopp bland kurder överallt. Även många vänner till kurderna i väst och annorstädes lät sig "berusas" av glädje, och uttryckte förhoppningar om en ny tid. Kurdiska politiker uttryckte inte bara entusiasm, glädje och förhoppningar utan en beslutsamhet som man hävdade saknades bland många andra folkgrupper och gerillaorganisationer, som man jämförde sig själva med.

Men glädjens, förhoppningens och optimismens tid var kortlivad. Två år senare drabbade PUK och KDP alltså samman i vad som kom att bli ett långvarigt inbördeskrig. Resultatet är en faktisk uppdelning av territorier mellan dessa två grupper som hittills har kostat flera tusen människoliv, förstörelse, urholkande av det förtroende som dessa politiska organisationer fick i samband med valet 1992, fortsatt olösta konflikter, allmän spridning av pessimism och en känsla av hopplöshet bland regionens befolkning och andra som trodde att kurderna kunde styra sig själva. Frågan är varför kurderna försatt detta unika tillfälle till självstyre och införande av ett demokratiskt system. Tillfället var unikt eftersom kurderna för första gången kunde välja sina egna politiska representanter utan centralmaktens direkta inblandning. Dessutom bevakades valet av ett antal viktiga internationella organ som gav legitimitet åt valresultatet. Teoretiskt kunde kurderna i Irak i framtiden bygga vidare på denna erfarenhet och legitimitet.

III.5 Strukturperspektiv

Inom samhällsvetenskapen brukar man förklara demokratins införande, stabilitet och sammanbrott med hänvisning till två perspektiv. Det ena kallas för strukturperspektiv, inom vilket forskare söker samband mellan ekonomisk utveckling och demokrati. Tanken är att ekonomisk utveckling stimulerar urbanisering, utbildning, och spridning av moderna kommunikationsmedel.

Detta förändrar samhällets sociala struktur och leder till framväxten av nya socioekonomiska skikt och intressen som i sin tur kräver politiskt inflytande. Andra ser sambandet mellan civilt samhälle och demokrati som mest betydelsefullt. Saknar landet eller folkgruppen i fråga en tradition av ett civilt samhälle kommer det inte att vara lätt att införa demokrati, än mindre en stabil och effektivt fungerande sådan. Ytterligare andra ser starka samband mellan politisk kultur och demokrati. Om samhället i fråga har en tradition av tolerans mot andras politiska idéer och ideologier och om man kan lösa sina politiska tvister med fredliga medel, kommer demokratin att ha bättre förutsättningar att införas, stabiliseras och legitimeras.

III.6 Aktörsperspektiv

Det andra perspektivet lägger tonvikt vid aktörerna. Det kan röra sig om kollektiva aktörer, organisationer, regering, militärer, politiska partier och sociala krafter (såsom den politiska eliten eller massan). Grundtanken här är att man kan påverka utfallet, om de inblandade aktörerna betar sig på det ena eller det andra sättet.

Kurderna i Irak hade inga strukturella fördelar i samband med valet 1992. Den ekonomiska utvecklingen var i stort sett negativ. Utdrivning av befolkningen från landsbygden till städerna hade orsakat svåra påfrestningar i de kurdiska områdena. Till detta måste läggas att de flesta ekonomiska projekt i Kurdistan var av militär karaktär och syftade till att förstärka centralmaktens kontroll över kurderna. Inga självständiga socioekonomiska skikt och intressen tilläts växa fram.

Det fanns inte heller någon tradition av civilt samhälle att ta fram. Det styrande baathpartiets penetrering av det kurdiska samhället hade lett till ett angiverisamhälle. Det fanns inga oberoende organisationer, fackföreningar, etc. Kurderns långvariga gerillakrig hade hindrat framväxten av något fredligt alternativ. De politiska organisationerna hade utvecklat starka militaristiska drag och strukturer. Väpnad kamp var det man bäst kände till. Och detsamma kan sägas om den politiska kulturen: att leva under totalitärt styre och själv bedriva endast gerillakamp kan knappast gynna en positiv utveckling av en politisk kultur som föredrar dialog och samförstånd framför konflikt och krig.

III.7 Samförståndspolitik?

Trots alla negativa förutsättningar genomfördes ett fredligt val i maj 1992. De två största partierna, KDP och PUK, bildade en regional regering som hade förankrats i det regionala parlament som också dominerades av just dessa grupper. Perioden mellan maj 1992 och maj 1994 kännetecknades av samförstånd, samregering, samarbete inom vissa områden och införande av ett nytt system och en ny politik kultur. Istället för att lösa problemen via militära medel söktes nu för första gången politiska medel. Det gav resultat. Samförstånd överskuggade konflikter. Legitimitet kunde nås, bevaras och eventuellt utvecklas.

En känsla av positiv samhällsutveckling var påtalig bland kurderna. Detta var möjligt endast på grund av det faktum att den kurdiska politiska eliten lyckades komma överens om att genomföra valet. Trots det kollapsade detta experiment. Vad beror det på?

Svaret på denna fråga kan inte ges på ett enkelt sätt. Kurdiska ledare och inblandade brukar hänvisa till externa faktorer: USA:s och FN:s bristande intresse, Iraks, Irans, Syriens och Turkiets inblandning i händelseutvecklingen, etc. Men om man ser politik som konsten att lösa människors problem, måste man betrakta sådana förklaringar som bortförklaringar, eftersom de inte tar hänsyn till de egna besluten och dess konsekvenser. Om man ser demokrati från det västligt-liberala synsättet, som en styrelseform byggd på fria och hemliga val, fri partibildning, flerpartisystem och fri åsiktsbildning som ger medborgarna både rättigheter och skyldigheter, däribland rätten till politiskt deltagande, ansvarsutkrävande och avvägning mellan egenintresse och allmänintresse, kan en del intressanta svar växa fram. För det första respekterades inte valresultatet. För att undvika sammandrabbningar satt KDP och PUK i förhandlingar i mer än ett dygn, innan valresultatet offentliggjordes. För det andra infördes ett stelt och förlamande system, inom vilket PUK och KDP tilldelades 50 procent av mandaten och alla politiska uppdrag och privilegier. Istället för att bevara och effektivt utveckla legitimiteten ledde dessa mekanismer till urholkning av denna. Balansgången mellan samförstånd och konflikt visade sig vara lätt att rubba.

Viljan att kompromissa, ge och ta, samt förmågan att skilja mellan egenintresse och allmänintresse minskade med tiden. Istället kom den politiska kampen successivt att gå ut på att beskylla varandra, söka

diverse medel att underminera varandra och till sist falla tillbaka på en lång kurdisk politisk tradition: att lösa konflikter militärt.

Oavsett vem som har rätt och vem som har fel och vem som bär det yttersta ansvaret, borde de kurdiska partierna klara av att rädda situationen. Principiellt var valet i maj 1992 legitimt. En återgång till de ursprungliga valresultaten kan fortfarande vända på händelseutvecklingen. Ett offentligt erkännande av att begångna politiska misstag inte behöver omintetgöra ett historiskt tillfälle kan inte vara för mycket begärt av en politisk elit, som säger sig vara villig att offra sina liv för att förverkliga kurdernas dröm om självständighet. Därefter kan den grupp som fick majoritet bilda en bred och väl förankrad regering. Den andra gruppen kan å sin sida bedriva ett konstruktivt demokratiskt oppositionsarbete som kan bidra till att återskapa känslan av positiv politisk utveckling bland kurderna. Detta innebär egentligen inget annat än att de som har ställt upp i ett demokratiskt val accepterar principen om ansvarsutkrävande inför de människor de representerar. Det är aldrig för sent att erkänna politiska misstag, men det kan vara ytterst oansvarigt att fortsätta i samma bana och samtidigt vara medveten om misstagens katastrofala konsekvenser för ett så hårt drabbat folk som kurderna.

USA har vid upprepade tillfällen försökt att få till stånd en fredsöverenskommelse mellan de två kurdiska organisationerna. Det senaste försöket i oktober 1998 skapade stora förhoppningar hos många kurderna om att stridigheterna nu skulle vara över. Men även om parterna har träffats och utfärdat olika skriftliga löften om att implementera fredsöverenskommelsen är många frågor fortfarande olösta. Ett direkt resultat av konflikten mellan de kurdiska organisationerna är att många människor har lämnat de kurdiska områdena för att söka asyl i Europa.

IV Framtida scenarier

Vad kan man förvänta sig i den närmaste framtiden vad gäller utvecklingsmöjligheter av den kurdiska frågan? Två maximalistiska scenarier är möjliga att föreställa sig. I det första av dessa kan man tala om maximalistiska lösningar i två versioner: ett fritt Kurdistan eller fullständig eliminering av kurdproblemet i Irak, Iran, Turkiet och Syrien. Om de historiska erfarenheterna får vägleda vår bedömning av om det är realistiskt att ett fritt Kurdistan skulle uppstå som en statsbildning som skulle omfatta alla delar av Kurdistan, kan slutsaten uttryckas ungefär så här: Även om många kurder vill fortsätta att drömma om ett fritt Kurdistan, saknas ett klart *politiskt* formulerat mål om en sådan ambition. Kurdiska politiska organisationer har olika politiska mål. Man kan kort sagt hävda att ett fritt och enat Kurdistan inte står på den kurdiska *politiska* dagordningen.

Vidare kan man tänka sig att ett fritt och enat Kurdistan kan uppstå om Irak, Iran, Turkiet och Syrien kollapsar samtidigt. Men en sådan utveckling är mycket svår att föreställa sig. Erfarenheterna från Irak sedan Kuwait-kriget visar på den enorma svårighet en sådan process kan innebära. Trots revolutioner, militärkupper och interna stridigheter har experter talat om dessa staters strukturella stabilitet. Regim- och legitimitetskriser har inte lett till deras sönderfall. Därmed inte sagt att en sådan utveckling över huvudtaget inte kan inträffa.

En annan möjlig väg att få fram ett fritt och enat Kurdistan skulle vara att det internationella samfundet initierar och genomför en sådan förändring. Återigen är denna utveckling mycket osannolik. För det första saknas ett internationellt åtagande, till exempel i form av en FN-resolution. Resolution 688, från 1991, vädjar endast till den irakiska regeringen om att respektera kurdernas mänskliga rättigheter. Här handlar det inte om att separera det kurdiska territoriet från Irak. Det ligger inte i någon stormakts intressen att driva genom en sådan resolution

eller politik. Ingen stormakt drömmer för närvarande om att rita om Mellanösterns politiska karta.

Den andra maximalistiska lösningen handlar om att staterna i Mellanöstern kan lyckas med att militärt eliminera sina kurdiska problem. Också här talar sju decenniers erfarenhet för att detta är ett realistiskt mål. Regeringarna i dessa länder har förtryckt kurderna i olika grader och på olika sätt, men kurdernas geografiska koncentration och storlek talar emot en sådan lösning. Trots de enorma mänskliga och ekonomiska kostnader som krigen mot kurderna har lett till, har kurdiskt motstånd visat sig vara tillräckligt starkt för att överleva. Samtidigt har det internationella samfundets inställning till våldsorienterade lösningar ändrat sig. Interventionen i Kosovo kan fungera som ett prejudikat i framtiden, även om många bedömare är mycket tveksamma i fråga om att upprepa denna intervention i Mellanöstern. Istället skulle det positiva i detta sammanhang kunna vara att uppmärksamheten kring våldsorienterade lösningar av interna politiska problem skulle tvinga regeringarna i Mellanöstern att avstå från tvångsevakuering, kränkningar av mänskliga rättigheter och folkmord på kurderna.

Ett annat maximalistiskt scenario skulle kunna handla om att Irak, Iran, Turkiet och Syrien självmant vill lösa den kurdiska frågan gemensamt. Förutsättningarna för en sådan situation är att dessa länder utvecklar demokratiska institutioner och styrs av demokratiskt valda regeringar (utan diskriminering av vare sig kurder eller andra grupper). Dessa länders regeringar och representanter för olika kurdiska grupper i varje land skulle gemensamt kunna komma fram till en ny säkerhetsorganisation, som garanterar dessa länders territoriella integritet och kurdernas legitima politiska, kulturella och sociala krav. Möjligheten att spela ut olika kurdiska organisationer mot varandra måste också elimineras. Visionen skulle innebära en konstruktiv och omfattande säkerhetsstruktur för hela Mellanöstern. Demokrati, respekt för mänskliga rättigheter och fri rörlighet skulle ersätta dagens besatthet av säkerhetstänkande. Ett sådant scenario är möjligt att föreställa sig, i en avlägsen framtid, om man tar den europeiska erfarenheten efter andra världskriget i betraktande. En Marshallplan och en säkerhetskonferens liknande den europeiska ingår i denna bild.

I väntan på en sådan omfattande positiv förändring kan man föreställa sig ett scenario med varierande utvecklingsmöjligheter. Turkiet är det land man kan förvänta sig skulle kunna eftersträva en positiv utveckling som skulle innebära följande:

- 1) En fördjupad demokratisering som inte diskriminerar mot kurderna. Berörda lagar och artiklar i konstitutionen skulle avskaffas i olika steg. Det kommer med stor sannolikhet att minska brott mot mänskliga rättigheter i hela Turkiet. En förutsättning är en utveckling av en stabil rättsstat, i vilken militären och sakensstyrkornas dominans minskas med tiden. Som i liberaldemokratiska stater måste militären vara underordnad det politiska systemet och inte omvänt.
- 2) En decentralisering av det politiska systemet är en nödvändighet i Turkiet om demokratiseringen skall få någon chans att utvecklas på alla nivåer.
- 3) Språkgarantier för kurderna är ett mycket viktigt element för att positiv fred skall kunna utvecklas i Turkiet. Alla lagar om språkförbud måste avskaffas i en demokratisk process. Denna reform måste genomföras både försiktigt och planligt. Människorna och regionerna måste själva få bestämma om undervisning och utbildning på kurdiska. Staten och dess institutioner, till exempel utbildningsministeriet, måste underlätta, garantera och genomföra denna reform. Kurder i icke-kurdiska områden skall ges möjlighet till tvåspråkighet om de så önskar.
- 4) Kurderns kulturella och sociala rättigheter skall garanteras av staten och dess institutioner. "Statssäkerhetsdomstolarna" måste avskaffas, liksom militärens och polisens specialenheter och lagar som huvudsakligen är avsedda att bekämpa kurdiska intellektuella och journalister som arbetar inom ramen för de demokratiska spelreglerna.
- 5) För att dessa reformer skall leda till varaktig fred måste alla kurdiska väpnade grupper upplösas och drömmen om att med revolutionärt våld lösa det kurdiska problemet måste begravas. Decennier av gerillakrig har lett till förstörelse och lidande snarare än befrielse och välbefinnande. Samhällelig försoning är mycket viktig i detta sammanhang. Här handlar det också om demilitarisering av de kurdiska områdena, liksom ekonomiskt, socialt och moraliskt stöd för att lindra krigets konsekvenser under de kommande åren. En sanningskommission, bestående av representanter från samhällets alla grupper och intressen, skulle vara högst önskvärd för att undvika hämnd och anklagelser.

För att en sådan utveckling skall kunna genomföras behöver Turkiet många goda råd från sina vänner. EU, USA och enskilda regeringar kan

spela en konstruktiv roll i denna process, liksom näringslivet, NATO och den europeiska säkerhetsorganisationen. Det ligger i dessa parter intresse att demokratiseringen av Turkiet fördjupas ytterligare.

Kurderna i Irak kan förvänta sig att västkoalitionen någon dag bestämmer sig för att det inte längre ligger i deras intresse att fortsätta med "flygförbudszonen". En sådan utveckling kan omedelbart leda till att den irakiska regeringen försöker att återfå kontrollen över de kurdiska områdena. En sådan vändning kan av många kurder upplevas som en mycket dramatisk händelse. En ny våg av flyktingströmmar till grannländerna kommer att vara en sannolik reaktion .

Om situationen fortsätter som den har gjort sedan 1992, kan man förvänta sig att externa påtryckningar, från i första hand USA men också EU eller enskilda europeiska regeringar, kan tvinga de kurdiska politiska organisationerna att försonas. En stark och effektiv kurdisk administration skulle utgöra en god grund för framtida förhandlingar med regeringen i Bagdad. Om Saddam Husseins regim skulle kollapsa, är det viktigt att kurderna spelar en aktiv roll i utformningen av Iraks framtida politiska system. Många har talat om att det bästa politiska arrangemanget i Irak skulle vara en federalistisk lösning som hindrar eventuell maktkoncentration i händerna på en liten etnisk, religiös eller ideologisk grupp. Dessvärre har den irakiska oppositionen, inklusive dess kurdiska komponenter, under åtta år visat prov på att människorna i Irak efter Saddam Hussein kan få uppleva en mycket svår period om världssamfundet, USA och staterna i regionen inte agerar tidigt, effektivt och konstruktivt. Åtta års erfarenhet av kurdiskt självstyre, som har lett till interna stridigheter och "brain drain" bland kurderna, har väckt många frågor. Om inte kurderna kan komma överens, om inte den irakiska oppositionen kan medla mellan stridande kurdiska grupper, kan den irakiska oppositionen då skapa fred i ett Irak utan Saddam? Om inte kurderna i ett land kan enas, kan då kurderna från alla delar av Kurdistan enas om en gemensam framtid? Vems framtidsvision skall dominera? Kommer gerillakriget att bli en del av kurdisk politik, såsom i Afghanistan?

Vad gäller kurderna i Iran har många hoppats på att den demokratiskt valde presidenten Khatamis reformpolitik skulle få positiva konsekvenser även för dem. Kurderna i Iran har tidigare bojkottat valen. Men i samband med presidentvalet som ledde till Khatamis seger deltog kurderna mycket aktivt. Många röstade på honom. Det återstår att se om deras förhoppning kan gå i uppfyllelse denna gång, förutsatt att

kurderna själva lägger ner vapnen och deltar i den pågående förändring som Iran genomgår.

I Syrien hänger den närmaste framtidens utveckling på hur länge Assad kan leva och sitta kvar vid makten. Även om man har talat om hans dåliga hälsa i många år, har han fortfarande kontroll över landets politiska utveckling. Maktskiftet efter Assad är ett intressant men också mycket osäkert ämne. Om han lever ett antal år till, kommer hans son sannolikt att successivt ta över makten. Om han plötsligt dör, kan de närmaste åren bli fulla av överraskningar. Den interna maktkampen efter Assad kan gå fredligt till. Men den kan också leda till blodiga sammandrabbningar mellan olika fraktioner. För kurdernas del hänger det hela på vem segraren blir och på vilket sätt denne har tagit makten.

Referenser

- Henri J. Barkey and Graham E. Fuller. *Turkey's Kurdish Question*. New York: Rowman and Littlefield, 1998.
- James Ciment, *The Kurds : State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*. New York: Facts on File, 1996.
- A Dietert-Scheuer, *Möglichkeiten der Konfliktlösung in der Türkischen Republik*. Hamburg: Deutsches Orient-Institut, Mitteilungen band 57/1999.
- Ethnizität, Nationalismus, Religion und Politik in Kurdistan*. Hrsg., Carsten Borck, Eva Savelsberg und Siamend Hajo. Münster: Lit Verlag, 1997.
- Human Rights Watch, *Turkey: Violations of Free Expression in Turkey*. New York: HRW, February 1999.
- Human Rights Watch, *Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds*. New Haven: Yale University Press, 1995.
- Human Rights Watch, *Bureaucracy of Repression: The Iraqi Government in Its Own Words*. New York, HRW, 1994.
- The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s : Its Impact on Turkey and the Middle East*. Edited by Robert W. Olson. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996.
- David McDowall, *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris, 1996.
- Khaled Salih, *The Politics of Genocide: From Iraqi Counter-Insurgency to Ethnic Cleansing of the Kurds, i Contrasts and Solutions in the Middle East*. Edited by Ole Høiris Nielsen & Sefa Martin Yürükel. Aarhus: Aarhus University Press, 1997. (Together with Kirsten E. Schulze).
- Khaled Salih, *Demonizing a Minority: The Case of the Kurds in Iraq, i Nationalism, Minorities and Diasporas: Identity and Rights in the Middle East*. Edited by Kirsten Schulze, Martin Stokes and Colm Campbell. London: I.B. Tauris, 1996.

- Khaled Salih, *Voices of Opposition: Kurdish intellectuals and the Fratricide War in Iraqi Kurdistan*, paper presented at the Annual Meeting of Middle East Studies Association, Washington, D.C., 6th–10th December, 1995.
- Khaled Salih, *Islam och nationalism i Kurdistan*, i *Majoritetens Islam. Om muslimer utanför arabvärlden*. Utgiven av Ingvar Svanberg & David Westerlund. Stockholm: Arena, 1994.
- Khaled Salih, *Iraks kamp mot kurderna*, i *Internationella Studier* (Stockholm), no. 3., 1994.
- U.S. Department of State, *Turkey. Country Report on Human Rights Practices for 1998*. Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 26, 1999. http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/turkey.html

Genom beslut av regeringen (UD98/1416/MENA) år 1998 tillsattes inom Utrikesdepartementet en arbetsgrupp för att göra en genomlysning av politiska, ekonomiska och sociala förhållanden i Mellanöstern och Nordafrika. Framträdande bland de aspekter som skulle belysas var regionens säkerhetspolitiska betydelse för Sverige och Europa, demokratins möjligheter, ekonomiska trender och handelsmönster samt biståndets roll. Arbetet avslutades hösten 1999 med dels en huvudstudie, dels en skriftserie med fokus på enskilda frågor av intresse i det större sammanhanget. Föreliggande skrift ingår som nummer fjorton i denna serie. Tidigare har utkommit:

- Delstudie 1 Ingmar Karlsson: Tankar om islam och Europa
- Delstudie 2 Patrik Johansson: Konfliktmönster i MENA-regionen 1980–1997
- Delstudie 3 Helena Lindholm Schulz, Michael Schulz och Thord Jansson: Demokratins möjligheter i Mellanöstern
- Delstudie 4 Khaled Salih och Jakob Dencker: Demokratins möjligheter – Fallstudier, Jordanien och de palestinska områdena
- Delstudie 5 Anita Theorell: Om kultursamarbete – Från ”Att se den andre” till ”Att se varandra”
- Delstudie 6 Gunnar Arbman, Göran Danielsson, Jan Prawitz och Lars Wigg: Massförstörelsevapen och säkerhetspolitik
- Delstudie 7 Eva Marling och Sholeh Irani: De feministiska paradoxerna i Iran. Rädsla förvandlad till mod. Två perspektiv på de iranska kvinnornas situation
- Delstudie 8 Bertil Egerö, Lise Munck och Mikael Hammarskjöld: Mycket olja, många barn. Befolkningsutveckling i MENA-regionen
- Delstudie 9 Carl-Johan Belfrage: Ekonomiska utmaningar
- Delstudie 10 Göran Gunner: Mellanösterns religiösa minoriteter. En studie med tyngdpunkt på kristna minoriteter
- Delstudie 11 Ylva Brune: Stereotyper i förvandling. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar
- Delstudie 12 Willy Egset: Poverty in the Middle East and North Africa. A Survey of Data and Recent Trends
- Delstudie 13 Eva Smedberg och Nelli Kopola: Kvinnors rättigheter. En översikt och en fallstudie
- Delstudie 14 Pål Wrangé: Tre folkrättsliga frågor. Al-Hamma, Jerusalem och Irak

REGERINGSKANSLIET

Utrikesdepartementet

103 39 Stockholm

Tel: 08 – 405 10 00, Fax: 08 – 723 11 76

<http://www.ud.se>

Artikelnummer: UD 00.093, ISBN: 91-7496-212-4

Tryck: Norstedts tryckeri AB 2000